

G A V

1560

B
074

Compt. d. d. Ab. & Schulen

1713.

~~Christl. Bd~~

Sch-Bd

Handwritten signature in red ink, possibly 'J. K.' or similar, with a flourish.

Ausg. = 00 L

[Faint, mostly illegible handwriting]

G. L.

M. T. C I C E R O N I S
de legibus liber primus.

T. Pom. Atticus. Q. Frater. M. T. Cicero.

Desit fortasse quidpiam.

V C V S quidem ille, & hæc Ar-
pinatium quercus agnoscitur, sæ-
pè à me lectus in Mario. si manet
illa quercus, hæc est profectò:
etenim est sanè uetus. Q V I N-
T V S. Manet uerò Attice no-
ster, & semper manebit: sata est enim ingenio. nullius
autem agricolæ cultu stirps, t̄ diuturna, quàm poë-
tæ uersu seminari potest. Atti. Quo tandem modo
Quinte? aut quale est istud, quod poëta serunt? mihi
enim uideris fratrem laudando suffragari tibi. Quin.
Sit ita sanè. ueruntamen dum Latine loquentur lite-
ræ: quercus huic loco non deerit, quæ Mariana dica-
tur: eaq; (ut ait Scauola) de fratris mei Mario cane-
scet seculis innumerabilibus. nisi fortè Athenæ tuæ
sempiternam in arce oleã tenere potuerunt: aut quòd
Homericus Vlysses, delise proceram & teneram pal-
mam uidisse dicit: hodiè monstrant eandem: multa q;
alia multis locis diutiùs commemoratione manent;
quàm natura stare potuerunt. Quarè glandifera illa

A 2 quer-

DE LEGIBVS

quercus, ex qua olim euolauit

Nuncia fulua Iouis miranda uisa figura,

Nunc sit hæc. sed cùm eam tempestas uetustas'ue con-
sumpserit, tamẽ erit his in locis quercus, quam Maria
nam quercum uocent. Atti. Nõ dubito id quidem: sed
hæc iam non ex te Quinte quæro, uerùm ex ipso poë-
ta, tui ne uersus hanc quercum seuerint: an ita factum
de Mario, ut scribis, acceperis. MARCVS. Respon-
debo Attice tibi equidem: sed non antequam tu ipse
mihi responderis: certè non longè à tuis ædibus inam-
bulãs post excessum suũ Romulus Proculo Iulio dixe-
rit, se Deum esse: et Quirinum uocari: templumq; sibi
dedicari in eo loco iusserit: & uerũ ne sit Athenis non
longè item à tua illa antiqua domo Orithyiam aquilo
fustulerit: sic enim est traditum. Atti. Quorsum tan-
dè aut cur ista quæris? M. Nihil sanè, nisi ne nimis di-
ligenter inquiras in ea, quæ isto modo memorie sint
proditæ. Atti. Atqui multa quærent in Mario ficta
* nonnulli ne an uera sint: & à nonnullis, quòd & in recèti me-
moria, & in Arpinati homine. sed ueritas à te postula-
tur. M. Et me herculè ego me cupio non mendacẽ pu-
tari: sed tamen nonnulli isti Tite noster faciunt impe-
ritè, qui in isto opusculo non ut à poëta, sed ut à teste
ueritatem exigãt: nec dubito quin ijdem, & cum Ege-
ria collocutum Numam, & ab aquila Tarquinio api-
cem impositum putent. Q. Intelligo te frater alias in
histo-

LIBER PRIMVS.

historia lēges obseruandas putare, alias in poëmate.
M. Quippe cū in illa ad ueritatem Quinte referan-
tur, in hac ad delectationem pleraque: quanquam &
apud Herodotum patrem historiae, & apud Theopom-
pum sunt innumerabiles fabulae. At. Teneo quā opta-
bam occasionem, neque omittam. Mar. Quam tan-
dem Tite? Atti. Postulatur à te iamdiu, uel flagita-
tur potius historia: sic enim putant, te illam tractan-
te effici posse, ut in hoc etiam genere Græciæ nihil ce-
damus. atque ut audias quid ego ipse sentiam, non so-
lūm mihi uideris eorum studijs, qui literis delectan-
tur, sed etiam patriæ debere hoc munus: ut ea, quæ sal-
ua per te est, per te eundem sit ornata. abest enim hi-
storia literis nostris, ut & ipse intelligo, & ex te per-
sæpè audio. potes autem tu profectò satisfacere in
ea: quippe cū sit opus, ut tibi quidem uideri solet,
unum hoc oratorium maximè. Quamobrem adgre-
dere quæsumus: & sume ad hanc rem tempus: quæ est
à nostris hominibus adhuc aut ignorata, aut relictæ.
nam post annales Pontificum maximorum, quibus ni-
hil potest esse nudius, si aut ad Fabiū, aut ad eum qui
tibi semper in ore est, Catonem, aut ad Piso-
nem, aut ad Fannium, aut ad Vennonium uenias:
quanquam ex his alius alio plus habet uirium: tamen
quid tam exile quàm isti omnes? Fannij autem æta-
te coniunctus Antipater paulò inflauit uehementius,
A 3 habuitq;

DE LEGIBVS.

habuitq; vires agrestes ille quidem, atq; horridas, sine nitore, ac palestra: sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratiùs scriberent. Ecce autem successere

† Afellio huic Belli Clodius, † Afilo, nihil ad Cælium: sed potiùs ad antiquorum languorem, atq; inscitiam. Nam quid

† numerem Acciũ † memorem? cuius loquacitas habet aliquid argutiarũ: nec id tamen ex illa erudita Græcorũ copia, sed ex librariolis Latinis. In orationibus aut † multas ineptias † et ineptus, ad summam impudentiam. Sisenna eius elatio sum amicus omnes adhuc nostros scriptores, nisi qui formã impudentiam tẽ nondum ediderunt, de quibus existimare non possumus, facile superauit. Is tamen neque orator in numero uestro unquam est habitus: † et in historia puerile quiddam conseruatur: ut unum Clitarchum, neq; præterea quenquam de Græcis legisse uideatur: eum tamen uelle duntaxat imitari: quem si adsequi posset, aliquantum ab optimo tamen abesset. Quare tuum est munus, hoc à te expectatur: nisi quid Quinto uideatur secus. Q. Mihi uerò nihil: † et sæpẽ de isto collocuti sumus: sed est quedam inter nos parua dissentio. At. Quæ tandem? Q. A quibus temporibus scribendi † capiatur exordium. Ego enim ab ultimis cõseo: quoniam illa sic scripta sunt, ut ne legantur quidem: ipse autem æqualem ætatis suæ memoriam deposcit: ut ea complectatur, quibus ipse interfuit. Atti. Ego uerò huic potiùs assentior: sunt enim maximæ res in hac

memo-

LIBER PRIMVS.

memoria atque ætate nostra. tum autem hominis am-
 cissimi Cn. Pompei laudes illustrabit. incurret etiam
 in illum memorabilẽ annum suum † quem ab isto ma- † que
 lo prædicari, quàm ut aiūt de Remo, et Romulo. M.
 Intelligo equidẽ à me istum laborem iamdiu postula-
 ri Attice: quẽ non recusarem, si mihi ullum tribuere-
 tur uacuum tempus & liberum. neque enim occupata
 opera, neq; impedito aĩo, res tanta suscipi potest. A.
 Vtrũq; opus est, et cura uacare, et negotio. Q. Quid?
 ad cætera, quæ scripsisti plura, quàm quisquam è no-
 stris, quod tibi tãdem tempus uacuum fuit concessum?
 M. Subcisiua quædam tempora incurrunt: quæ ego
 perire non patior: ut si qui dies ad rusticandum dati
 sint, ad eorum numerum adcommoventur, quæ scri-
 bimus. historia uerò nec institui potest, nisi præpara-
 to ocio: nec exiguo tempore absolui: & ego animi
 pendere soleo, cum semel quid orsus, si traducor aliò:
 neque tam facillẽ interrupta contexo, quàm absoluo
 instituta. Atti. Legationem aliquam nimirum historia
 postulat, aut eiusmodi quampiam † cessationem libe- † cessionẽ
 ram, atque ociosam. M. Ego uerò ætatis potiùs uaca-
 tioni confidebam: cum præsertim non recusarem, quò
 minùs more patrio sedens in solio consulentibus re-
sponderem: senectutisq; non inertis grato atque ho-
nesto fungerer munere. sic enim mihi liceret, & isti
 rei quam desideras, & multis uberioribus atq; maiori

DE LEGIBVS

bus operæ quantum uellem dare. Atti . Atqui uereor
 ne istam causam nemo noscat : tibi que semper dicen-
 dum sit: & eò magis, quòd te ipse mutasti: & aliud di-
 cendi genus instituisti : ut quemadmodum Roscius fa-
 miliaris tuus in senectute numeros in cantu cecinerat
 ipsasq; tardiores fecerat tibias : sic tu à contentioni-
 bus, quibus summis uti solebas, quotidie relaxes aliqd:
 ut iam oratio tua non multum à philosophorum leni-
 tate absit. quod sustinere cū uel summa senectus posse
 uideatur: nullam tibi à causis uacationem uideo dari.
 Q. At me hercle ego arbitrabar posse id populo no-
 stro probari, si te ad ius respondendū dedisses. Quam
 obrem, cū placebit, tibi experiendum censeo. M. Id
 si quidem Quinte nullum esset in experiundo pericu-
 lum. sed uereor ne dum minuere uelim laborem, au-
 geam: atq; ad illam causarum operam, ad quam ego
 nunquam nisi paratus, & meditatus accedo: adiunga-
 tur hæc iuris interpretatio, quæ non tam mihi molesta
 sit propter laborem, quàm quòd dicendi cogitatio-
 nem auferat: sine qua ad nullam maiorem unquã cau-
 sam sum ausus accedere . Atti. Quin igitur ista ipsa
 explicas nobis his subcisiuis, ut ais, temporibus: &
 conscribis de iure ciuili subtiliùs quàm cæteri? nam
 à primo tempore ætatis iuri studere te meminisse: cū
 ipse etiam ad Scauolam uentitarem: neque unquam
 mihi uisus es ita te ad dicendum dedisse, ut ius ciuile
 contem-

LIBER PRIMVS.

contemneres. M. In longum sermonem me + uocas At + uocas
 tice: quem tamen nisi Quintus aliud quid nos agere
 mauult, suscipiam: & quoniam uacui sumus, dicam.
 Q. Ego uerò libenter audierim: quid enim agam po-
 tius? aut in quo melius hūc consumam diem? M. Quin-
 igitur ad illa spacia nostra, sedesq; pergimus, ubi cum
 satis erit deambulatum, requiescemus: nec profectò
 nobis delectatio deerit, aliud ex alio quærentibus?
 Atti. Nos uerò & hac quidem adire, si placet, per ri-
 pam & umbram. sed iam ordire explicare quæso de
 iure ciuili quid sentias. M. Ego memini summos fuisse
 in ciuitate nostra uiros, qui id interpretari populo, et
 + respondere soliti sint. sed eos magna professos in par + respon-
 uis esse uersatos. quid enim est tantum, quantum ius sitare
 ciuitatis? quid autem tam exiguum, quam est munus
 hoc eorum, qui consuluntur? Q. Atqui est populo ne-
 cessariū? M. Nec uerò eos, qui ei muneri præfuerunt,
 uniuersū iuris expertes fuisse existimo: sed hoc, ciui-
 le quod uocant, eatenus exercuerunt, quoad populo
 præstare uoluerunt. id autem incognitum est minusq; + minusq;
 in usu necessarium: quamobrem quò me uocas? aut abundat
 quid hortaris? ut libellos conficiam de stillicidiorum, aliàs
 ac de parietum iure? aut ut stipulationum, & iudicio-
 rum formulas componam? quæ & conscripta sunt à + Atqui
 multis diligenter: et sunt humiliora, quàm illa quæ à no abundat
 bis expectari puto. Atti. + Atqui si quæres ego quid aliàs

A S expe-

DE LEGIBVS

¶ satis
abundat
aliās

¶ disputās

expectem, quoniam scriptū est à te ¶ satis de optimo
reipubl. statu: consequens esse uidetur, ut scribas tu
idem de legibus. sic enim fecisse uideo Platonem illum
tuum, quem tu admiraris: quem omnibus anteponis:
quem maximè diligis. M. Vis ne igitur, ut ille Cre
te cum Clinia, & cum Lacedæmonio Megillo, æstiuo
quemadmodum describit die, in Cupressetis Gnosio-
rum, & spacijs syluestribus crebrò insistens, inter-
dum acquiescens, de institutis rerum publicarū, ac de
optimis legibus ¶ disputat: sic nos inter has proceris-
simas populos, in uiridi opacaq; ripa inābulātes, tum
autem residentes, quæramus iisdem de rebus aliquid
uberius, quàm forensis usus desiderat? Atti. Ego uerò
ista audire cupio. M. Quid ait Quintus? Q. Nulla
de re magis. M. Et rectè quidem. nam sic habetote:
nullo in genere disputando honestè patefieri, quid sit
homini natura tributum: quantam uim rerum optima-
rū mens humana contineat: cuius muneris colendi, effi-
ciendiq; causa nati, & in lucē editi sumus: quæ sit con-
iunctio hominum, quæ naturalis societas inter ipsos.
his enim explicatis, fons legum, & iuris inueniri po-
test. A. Nō ergò à prætoris edicto ut pleriq; nūc, neq;
à XII tabulis, ut superiores, sed penitus ex intima
philosophia hauriendam iuris disciplinam putas? M.
Non enim id quæris hoc sermone Pomponi, quemad-
modum caueamus in iure: aut quid de quaq; consulta-
tione

LIBER PRIMVS.

tione respondeamus. sit ista res magna, sicut est: quæ
 quondam à multis claris uiris, nunc ab uno summa
 authoritate, et scientia sustinetur + sed noris ista. com + sed no-
 plectenda in hac disputatione tota causa uniuersi iu- bis cõple-
 ris est ac legum: ut hoc, ciuile quod dicimus, in par- etenda
 uum quendam, & angustum locum concludatur. na- & cæt.
 tura enim iuris nobis explicanda est: eaq; ab hominis
 repetenda natura: considerandæ læges: quibus ciuita
 tes regi debeant: tum hæc tractanda, quæ composita
 sunt, & descripta, iura, & iussa populorum: in qui-
 bus ne nostri quidem populi latebunt, quæ uocantur
 iura ciuilia. Q. Altè uerò, ut oportet, à capite frater
 repetis quod quærimus: & qui aliter ius ciuile tra-
 dunt, non tam iusticiæ, quàm litigandi tradunt uias.
 M. Non est ita Quinte: ac potiùs ignoratio iuris liti-
 giosa est quàm scientia. sed hæc posterius: nunc iuris
 principia uideamus. Igitur doctissimis uiris profici-
 sci placuit à læge, haud scio an rectè, si modò, ut ijdem
 definiunt, Lex est ratio summa insita in natura: quæ
iubet ea quæ facienda sunt: prohibetq; contraria. ea
 dem ratio cum est in hominis mente confirmata, &
 confecta, lex est: itaq; arbitrantur prudentiam esse
 legem: cuius ea uis sit, ut rectè facere iubeat, uetet de-
 linquere: eamq; rem illi Græco putant nomine suum
 cuique tribuendo appellatam: ego nostro à legendo.
 nam ut illi æquitatis, sic nos delectus uim in læge poni
 mus: &

DE LEGIBVS

mus: & proprium tamen utrunque lēgis est. quod si ita rectē dicitur (ut mihi quidem plerunq̄ uideri solet) à lēge ducendum est iuris exordium. Ea est enim naturæ uis: ea mens, ratioq̄; prudentis: ea iuris atq̄; iniuriæ regula. sed quoniam in populari ratione omnis nostra uersatur oratio: populariter interdū loqui necesse erit: & appellare eā legē, quæ scripto sancit quod uult, aut iubendo, aut uetādo, ut uulgus appellat. cōstituēdi uerò iuris ab illa summa lēge capiamus exordiū: quæ seculis omnibus antè nata est, quàm scripta lex ulla, aut quàm omnino ciuitas constituta.

Q. Commodius uerò, & ad rationem instituti sermonis aptius. M. Vis'ne ergò ipsius iuris ortum à fonte repetamus, quo inuento non erit dubium, quò sint hæc referenda quæ quærimus? Q. Ego uerò ita faciendum esse censeo. Atti. Me quoque adscribe fratris sententiæ. M. Quoniam igitur eius reipublicæ quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio: tenendus est nobis, & seruandus status: omnesq̄; lēges accommodandæ ad illud ciuitatis genus: serendi etiam mores: nec scriptis omnia sancienda: repetam stirpem iuris à natura: qua duce est nobis omnis disputatio explicanda. Atti. Rectissimè: & quidem ista duce errari nullo pacto potest. M. Das'ne igitur hoc nobis Pomponi (nam Quinti nōui sententiam: de deorum immortalium ui, natura, ratione, potestate, mente, numine

LIBER PRIMVS.

mine, siue quod est aliud uerbum, quo planius signifi-
 cem quod uolo) naturam omnem + diuinam rêgi? nam + diuini-
 si hoc nō probas + à Deo nobis causa ordiendâ est po- tus
 tissimùm . Atti . Do sanè si postulas: etenim propter + ab eo
 hunc concentum auium, strepitumq; fluminum, non
 uereor condiscipulorum ne quis exaudiat. M. Atqui
 cauendum est. solent enim (id quod uirorum bonorum
 est) admodum irasci. nec uerò ferent si audierint te *
 primum caput libri optimi prodidisse, in quo scri-
 psit: Nihil curare Deum nec sui nec alieni. Atti . Per-
 ge quæso: nam id quod tibi concessi, quorsum perti-
 neat expecto. M. Non faciam longius: huc enim per-
 tinet, animal hoc prouidū, sagax, multiplex, acutum,
 memor, plenum rationis, & consilij, quem uocamus
 hominem, præclara quadam conditione generatum
 esse à summo Deo. solum est enim ex tot animantium
 generibus, atque naturis, particeps rationis & cogi-
 tationis, cùm cætera sint omnia expertia. quid est au-
 tem non dicam in homine, sed in omni cœlo, atq; ter-
 ra, ratione diuinius? quæ cùm adoleuit, atque perfe-
 cta est, nominatur ritè sapientia. Est igitur, quoniam
 nihil est ratione melius: eaq; & in homine & in Deo:
 prima homini cum Deo rationis societas. inter quos
 autem ratio, inter eosdem etiam recta ratio commu-
 nis est. quæ cū sit lex: lège quoq; consociati homines
 cum dijs putandi sumus, inter quos porrò est commu-
 nis

DE LEGIBVS

+ iam
 + ita sunt
 ut dispu-
 tantur,
 + maturi-
 tatem
 + gens

nio lēgis: inter eos communio iuris est. quibus autem
 hæc sunt inter eos communia, & ciuitatis eiusdem
 habendi sunt. si uerò ijsdem imperijs & potestatibus
 parēt: multò + etiam magis parent huic cœlesti descri-
 ptioni, mentiꝫ; diuinæ, & præpotenti Deo: ut iam uni-
 uersus hic mundus una ciuitas communis deorum at-
 que hominum existimanda: & quod in ciuitatibus ra-
 tione quadam, de qua dicitur idoneo loco, agnationi-
 bus familiarum distinguuntur status: id in rerum natu-
 ra tantò est magnificentius, tantoꝫ; præclarius, ut ho-
 mines deorum agnatione & gente teneantur. nam cum
 de natura hominis quaeritur, disputari solēt nimirum
 + ista: perpetuis cursibus, cōuersionibus cœlestibus, ex-
 titisse quādā + materiam serēdi generis humani: quod
 sparsum in terras, atꝫ; satum, diuino auctum sit ani-
 morum numere: quanquam alia quibus cohærent, ho-
 mines è mortali genere sumpserunt, quæ fragilia es-
 sent & caduca: animum esse ingeneratum à Deo: ex
 quo uerè uel agnatio nobis cū cœlestibus, uel + genus,
 uel stirps appellari potest. itaq; ex tot generibus nul-
 lum est animal præter hominem, quod habeat noti-
 tiam aliquam Dei: ipsisꝫ; in hominibus nulla gens est,
 neq; tam immansueta, neq; tam fera: quæ non, etiam
 si ignoret qualem habere Deum deceat, tamen haben-
 dum sciat. Ex quo efficitur illud, ut is agnoscat Deū,
 qui undè ortus sit, quasi recordetur ac agnoscat. Iam
 uerò

DE LEGIBVS

animante esse præter hominem potest, indicat mores: cuius uim Græci norunt: nomen non habent. Omitto opportunitates, habilitatesq; reliqui corporis: moderationem uocis: orationis uim: quæ cõciliatrix est humanæ maximè societatis. neq; enim oïa sunt huius disputationis, ac temporis: & hunc locum satis, ut mihi uidetur, in his libris, quos legistis, expressit Scipio. Nunc quoniam hominem, quod principium reliquarum rerũ esse uoluit, generauit & ornauit Deus, perspicuum sit illud (ne omnia differantur) ipsam per se naturam longiùs progredi: quæ etiam nullo docente profecta ab ijs, quorum ex prima & inchoata intelligentia genera cognouit, confirmat ipsa per se rationem & perficit. Atti. Dij immortales quàm tu longè iuris principia repetis: atq; ita ut ego nõ modò ad illa non properem, quæ expectabam à te de iure ciuili: sed faciliè patiar te hunc diem uel totum, in isto sermone consumere. sunt enim hæc maiora, quæ aliorum causa fortasse complecteris: quàm ipsa illa, quorum hæc causa præparatur. M. Sunt hæc quidem magna, quæ nunc breuiter attinguntur: sed omnium, quæ in hominum doctorum disputatione uersantur, nihil est profectò præstabilius, quàm planè intelligi nos ad iusticiam esse natos: neq; opinione, sed natura constitutum esse ius. id iam patebit, si hominum inter ipsos societatem, coniunctionemq; perspexeris. nihil est enim

unum

LIBER PRIMVS.

unum uni tā simile, tam par, quā omnes inter nos-
 metipsos sumus. Quòd si deprauatio consuetudinū, si
 opinionum + uanitas non imbecillitatem animorum + uarietas
 torqueret, & flecteret quocunq; cœpisset, sui nemo
 ipse tam similis esset, quā omnes sunt omnium. Itaq;
 quæcunq; est hominis definitio, una in omnes ualet.
 quod argumēti satis est, nullam dissimilitudinem esse
 in genere, quæ si esset, non una omnes diffinitio conti-
 neret. Etenim ratio, qua una præstamus beluis, per
 quā coniectura ualemus, argumentamur, refellimus
 differimus, conficimus aliquid, concludimus, certè est
 communis: doctrina differens, discendi quidem facul-
 tate par. Nam & sensibus eadem omnia compræhēdun-
 tur: & ea quæ mouent sensus, itidem mouent sensus
 omniū: quæq; in animis imprimuntur, de quibus antè
 dixi, inchoatæ intelligentiæ, similiter in omnibus im-
 primuntur: interpretisq; est mentis oratio, uerbis di-
 screpans, sententijs congruens. nec est quisquam gētis
 ullius, qui ducem + naturam nactus ad uirtutem per- + naturā
 uenire non possit. nec solū in rectis, sed etiam + pra abundat
 uis actibus insignis est humani generis similitudo. aliās
 nam & uoluptate capiuntur omnes: quæ & si est ille + in pra-
 cebra turpitudinis, tamen habet + quiddam natura- uitatibus
 lis boni. lenitate enim & suauitate delectat: sic ab er- + quiddā
 rore mentis tanquam salutare aliquid adsciscitur: si- simile na-
 miliq; inscitia mors fugitur, quasi dissolutio naturæ: tur. bo.

B uita

LIBER PRIMVS.

quibus enim ratio à natura data est, iisdē etiā recta ratio data est: ergo & lex, quæ est recta ratio in iubendo et uetādo. si lex, ius quoq;: at omnibus ratio, ius igitur datum est omnibus: rectēq; Socrates execrari eū solebat, qui primus utilitatem à natura seiunxisset. id enim querebatur, caput esse exitiorum omniū. Unde enim illa Pythagorea uox, τὰ φίλων κοινὰ, καὶ φιλικὰ ἰσότητα: ex quo perspicitur, cum hęc beneuolentiam tam latē longeq; diffusam uir sapiens in aliquem pari uirtute præditū contulerit: tū illud effici, qd' quibusdā incredibile uideatur: sit autē necessariū ut nihilo sese plus q̄ alterum diligat. quid enim est quod differat, cum sint cuncta paria? quod si interesse quidpiam tantulum modo potuerit: † iam amicitie nomen occiderit. cuius est ea uis, ut simul atque sibi aliquid quàm alteri maluerit, nulla sit. Quæ præmuniuntur omnia reliquo sermoni, disputationiq; nostræ: quō facilius ius in natura esse positum intelligi possit, de quo cum perpauca dixero, tum ad ius ciuile ueniā: ex quo hęc omnis nata est oratio. Q. Tu uerò iam perpauca scilicet ex ijs enim quæ dixisti Attico uidetur mihi quidem certē ex natura ortum esse ius. Atti. An mihi aliter uideri possit, cum hęc iam perfecta sint? primū quasi muneribus deorum nos esse instructos, & ornatos: secundò autem unam esse hominum inter ipsos uiuendi parem, communemq; rationem: deinde omnes in

*
De amicitia locus.

† etiam

DE LEGIBVS

ter se naturali quadam indulgentia, & beneuolentia,
 tum etiam societate iuris contineri. Quæ cum uera
 esse rectè, ut arbitror, concesserimus: quî iam licet no-
 bis, à natura lèges & iura seiungere? M. Rectè dicis:
 & res sic se habet. uerùm philosophorum more, non
 ueterum quidem illorum, sed eorum qui quasi officii-
 nas instruxerūt sapientiæ, quæ fusè olim disputaban-
 tur, ac liberè: ea nunc articulatim defecta dicuntur,
 nec enim satis fieri censent huic loco, qui nunc est in
 manibus: nisi separatim hoc ipsum, naturæ esse ius di-
 sputarint. At. Et scilicet tua libertas differendi amissa
 est: aut tu is es, qui in disputando non tuum iudicium
 sequare, sed authoritati aliorum pareas? M. Non sem-
 per Tite: sed iter huius sermonis quod sit uides. ad
 reipublicæ firmandas, & stabiliendas uires, sanan-
 dos populos, omnis nostra pergit oratio. Quocirca ue-
 reor committere, ut non bene prouisa, & diligenter
 explorata principia ponantur: nec tamen ut omnibus
 probètur: (nam id fieri non potest) sed ut his, qui om-
 nia recta, atq; honesta per se expetenda dixerunt: &
 aut nihil omnino in bonis numerandū nisi quod per se
 ipsum laudabile esset: aut certè nullum habendum ma-
 gnum bonum, nisi quod uerè laudari sua sponte pos-
 set. His omnibus (siue in academia uetere cum Speu-
 sippo, Xenocrate, Polemone manserunt: siue Aristote-
 telem & Theophrastum, cum illis re congruentes, ge-
 nere

republici
 cas

LIBER PRIMVS.

vere docendi paulum differentes, secuti sunt: siue, ut Zenoni uisum est, rebus non commutatis, immutauerunt uocabula: siue etiam Aristonis difficilem, atque arduam, sed iam tamen fractam, & conuictam sectam secuti sunt, ut uirtutibus exceptis, atque uicijs, cætera in summa æqualitate ponerem, his omnibus hæc quæ dixi probantur. sibi autem indulgentes, & corpori deseruientes, atque omnia quæ sequantur in uita, quæq; fugiant, uoluptatibus, & doloribus ponderantes, etiam si uera dicunt (nihil enim opus est hoc loco litibus) in hortulis suis iubeamus dicere: atque etiam ab omni societate reipublicæ, cuius partem nec norunt ullam, nec unquam nosse uoluerunt, paulisper facebant rogemus: perturbatricem autem harum omnium rerum academiam hanc ab Archesila, & Carneade recentem exoremus ut sileat. Nam si inuasit in hæc, quæ satis scite nobis instructa et composita uidentur, miras edet ruinas. quam quidem ego placare cupio, submouere non audeo.

Multa desunt.

+nam etiam sine illius suffimentis expiati sumus. at uero scelerum in homines atque impietatum nulla expiatio est. itaq; poenas luunt non tam iudicijs quæ quondam nusquam erant: hodie multifariam nulla sunt: + ut sint tamen, persæpè falsa sunt: ut eos agitent, insectenturq; furia, non ardentibus tedis sicut in fabulis, sed angore

+Nam &
in ijs sine
illius,
&c.
+ ubi

B § re con

DE LEGIBVS

se conscientia, fraudisq; cruciatu. Quod si hoies ab iniuria poena non natura arcere deberet: quae nam sollicitudo uexaret impios, sublato suppliciorum metu? quorum tamen nemo tam audax unquam fuit, quin aut a se commissum esse ob iniuriam facinus: aut iusti sui doloris causam aliquam fingeret: defensionemq; facinoris a natura iure aliquo quaereret. quae si appellare audent impij: quo tandem studio colentur a bonis? Quod si poena, si metus supplicij, non ipsa turpitudine terret ab iniuriosa facinorosaq; uita: nemo est iniustus: at incauti potius habendi sunt improbi, tum autem qui non ipso honesto mouemur, ut boni uiri simus, sed utilitate aliqua atq; fructu, callidi sumus, non boni. Nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet nisi testem, & uel iudicem? quid in deserto loco, natus quem multo auro spoliare possit, imbecillum, atq; solum? noster quidem hic natura iustus uir ac bonus, etiam colloquetur: iurabit, in uiam deducet. is uero qui nihil alterius causa facit, & metitur suis comodis omnia: uidetis credo quid sit acturus. quod si negabit se illi uitam erepturum, & aurum ablaturum, nunquam ob etiam id eam causam negabit quod & id natura turpe iudicet, sed quod metuat ne eminet: id est, ne malum habeat. O rem dignam, in qua non modo docti, uerum etiam agrestes erubescant. Nam uero stultissimum illud, existimare omnia iusta esse, quae scita sint in populorum institutis.

LIBER PRIMVS.

tis, aut legibus. etiam ne si quæ sint tyrannorū lēges?
 si triginta illi Athenis lēges imponere uoluissent, aut
 si omnes Athenienses delectarētur tyrānicis legibus:
 nū idcirco hæ lēges iustæ haberētur? nihilo credo ma-
 gis illa, quàm Interrex noster tulit: ut dictator quem
 uellet ciuiū, indicta causa impune posset occidere: est
 enim unum ius: quo deuinctā est hominum societas:
 & quod lex constituit una. quæ lex est recta ratio im-
 perandi, atq; prohibendi: quam qui ignorat, is est in-
 iustus: siue est illa scripta uspiam: siue nusquā. Quòd
 si iusticia est obtēperatio scriptis legibus, institutisq;
 populorum: & si (ut ijdem dicunt) utilitate omnia me-
 tienda sunt: negliget lēges, easq; perrumpet si pote-
 rit is, qui sibi eam rem fructuosam putabit fore. ita
 fit ut nulla sit omnino iusticia, si neque natura est: &
 ea, quæ propter utilitatem constituitur, utilitate alia
 conuellitur. Atq; si natura confirmatum ius non erit:
 uirtutes omnes tollantur. Vbi enim liberalitas? ubi pa-
 triæ charitas? ubi pietas? ubi aut bene merendi de al-
 tero, aut referendæ gratiæ uolūtas poterit existere?
 nam hæc nascuntur ex eo, quòd natura propensi su-
 mus ad diligendos homines: quod fundamentum iuris
 est: neq; solum in homines obsequia, sed etiā in Deos
 cæremoniæ, religionesq; tolluntur. quas non metu,
 sed ea coniunctione, quæ est homini cum Deo, conser-
 uādas puto. Quòd si populorum iussis, si principum

DE LEGIBVS

decretis, si sententijs iudicum, iura constituerentur: ius esset latrocinari: ius adulterare: ius testamenta falsa supponere: si hæc suffragijs, aut scitis multitudinis probarentur. Quæ si tanta potestas est stultorum sententijs, atque iussis, ut eorum suffragijs rerum natura uertatur: cur non sanciant, ut quæ mala, perniciosaq; sunt, habeantur pro bonis, ac salutaribus? aut cur cum ius ex iniuria lex facere possit: bonum eadem facere non possit ex malo? Atqui nos legem bonam à mala nulla alia nisi naturæ norma diuidere possumus. Nec solum ius & iniuria à natura dijudicatur: sed omnino omnia honesta ac turpia. nam & communis intelligentia nobis res notas efficit: easq; in animis nostris inchoauit: ut honesta in uirtute ponantur, in uicij turpia. Ea autem in opinione existimare, non in natura + ponere, dementis est. Nam nec arboris nec equi uirtus quæ dicitur (in quo abutimur nomine) in opinione sita est, sed in natura. quod si ita est, honesta quoque & turpia natura dijudicanda sunt. Nam si opinione uniuersa uirtus, eadem eius etiã partes probarentur: quis igitur prudẽtem, & (ut ita dicam) catum, nõ ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa iudicet? est enim uirtus perfecta ratio: quod certè in natura est: igitur omnis honestas eodem modo. Nam ut uera & falsa, ut consequentia, & contraria, sua spõte, non aliena iudicantur: sic constans, et perpetua ratio uitæ, que

+ posita

LIBER PRIMVS.

quæ est uirtus, itemq; inconstantia, quod est uicium,
 sua natura probatur. † Nos ingenia iuuenum non ra-
 tiõe ab ingenita naturæ uirtute, sed uicia quæ existüt † Nos in
 ab ingenijs iudicamus. An ea non aliter quàm honesta genia iu-
 & turpia non ad naturam referri necesse erit? Quod nenũ non
 laudabile bonum est, in se habeat, quod laudetur ne. item ad in-
 cesse est. ipsum enim bonum non est opinionibus sed genia: na-
 natura. nam ni ita esset, beati quoque opinione es- tura uir-
 sent. quo quid dici potest stultius? Quare cùm & tutes &
 bonum & malum natura iudicetur, & ea sint prin- uicia quæ
 cipia naturæ: certè honesta quoque & turpia simi- existüt ab
 li ratione diiudicanda, & ad naturam referenda ingenijs
 sunt. Sed perturbat nos opinionum uarietas, homi- iudica-
 numq; dissensio: & quia non idem contingit in sensi- buntur.
 bus, hos natura certos putamus: illa, quæ alijs sic, alijs
 secus, nec ijsdem semper uno modo uidentur, ficta
 esse ducimus. quod est longè aliter. Nam sensus no-
 stros non parens, non nutrix, non magister, non poë-
 ta, non scena deprauat: non multitudinis consensus
 abducit: at uerò animis omnes tenduntur insidiæ, uel
 ab his quos modò enumerauit, qui teneros, & rudes
 cùm acceperunt, inficiunt, & flectunt, ut uolunt: uel
 ab ea, quæ penitus in omni sensu implicata insidet imi-
 tatrix boni uoluptas, malorum autem mater omnium
 cuius blandicijs corrupta, quæ natura bona sunt,
 quia dulcedine † hac & scabie carent, non cernimus † hæc

B S satis

DE LEGIBVS

satis. Sequitur (ut conclusa mihi iam hæc sit omnis oratio) id quod ante oculos ex ijs est, quæ dicta sunt: & ius, & omne honestum sua sponte esse expetendum. Etenim omnes uiri boni ipsam æquitatē & ius ipsum amant: nec est uiri boni errare, & diligere, quod per se non sit diligendum. Per se igitur ius est expetendum & colendum. Quòd si ius est, etiam iusticia: & sic & reliquæ quoq; uirtutes per se colendæ sunt. Quid liberalitas? gratuita ne est, an mercenaria? Si sine præmio benigna est, gratuita: si cum mercede, conducta. nec est dubium quin is, qui liberalis, benignus uel dicitur, officium non fructum sequatur. Ergò eadem iusticia nihil expetit præmij, nihil precij: per se igitur expetitur. Eademq; omnium uirtutum causa, atq; sententia est. atq; etiam si emolumentis & non suaapte natura uirtus expetitur, una erit uirtus, quæ malitia reatissimè dicitur. Vt enim quisq; maximè ad suum commodum refert quæcunque agit: ita minimè est uir bonus: ut qui uirtutem præmio metiuntur, nullam uirtutem nisi malitiam putent. Vbi enim beneficus, si nemo alterius causa benignè facit? ubi gratus, si non cum & ipsi cernunt gratiam? & ipsum cui referunt gratiam cernunt grati? & ubi nunt gratia illa sancta amicitia, si non ipse amicus per se amatur? ubi qui re-toto pectore, ut dicitur? qui etiam deserendus & abijferunt ciendus est, desperatis emolumentis & fructibus. gratiam? Quo quid dici potest immanius? Quòd si amicitia per

LIBER PRIMVS.

per se colenda est: societas quoq; hominum, & equalitas, & iusticia per se expetenda. quod ni ita est, omnino iusticia nulla est. id enim iniustissimum ipsum est, iusticiae mercedem quaerere. Quid uero de modestia, quid de temperantia, quid de continentia, quid de uerecundia, pudore, pudicitiaq; dicemus? infamiae ne metu non esse petulantes, an legum & iudiciorum? innocentes ergo & uerecundi sunt, ut bene audiant, & ut rumorem bonum colligant & erubescunt: & pudet impudica loqui. Ac me nimirum istorum philosophorum pudet, qui nullum uicium uitare, nisi iudicio ipso notatum putant. Quid enim? possumus eos, qui loqui de stupro arcentur infamiae metu, pudicos dicere? cum pudicitia ipsa infamia propter rei turpitudinem consequatur? & a stupram quid aut laudari rite, aut uituperari potest? si pro ab eius natura recesseris, quod aut laudandum, aut uituperandum putes? an corporis prauitates si erunt per insignes, habebunt aliquid offensionis, animi deformitas non habebit? cuius turpitudine ex ipsis uicijs facillime perspicitur. Quid enim foedius avaritia? quid immanius libidine? quid contemptius timiditate? quid abiectius tarditate & stulticia dici potest? Quid ergo? eos, qui singulis uicijs excellunt, aut etiam pluribus, propter damna, aut detrimenta, aut cruciatus aliquos miseros dicimus, an propter uim turpitudinemq; uiciorum? Quod item ad contrariam laudem in uirtute

dici

DE LEGIBVS

† Postremo

dici potest. † Nam si propter alias res uirtus expetitur: melius esse aliquid quam uirtutem, necesse est. Pecuniam ne igitur? an honores? an formam? an ualitudinem? quæ & cum adsunt, perparua sunt: & quamdiu ad futura sint, certum sciri nullo modo potest. an (quod turpissimum dictu est) uoluptatem? at in ea quidem spernenda & repudianda uirtus uel maxime cernitur. Sed uidetis ne, quanta series rerum, sententiarumque sit? atque ut ex alio alia nectantur? quin laborabar longius, nisi me retinuissem. Q. Quò tandem? libenter enim frater ad istam orationem tecum prolaberer. M. Ad finem bonorum, quò referuntur, & cuius adipiscendi causa sunt facienda omnia. Q. Controuersam rem & plenam dissensionis inter doctissimos. M. Sed aliquando tamen iudicandam. Atti. Quì istud fieri potest, A. Gellio mortuo? Q. Quid tandem id ad rem? Atti. † Quia me Athenis audire ex Phædro meo memini, Gellium familiarem tuum, cum proconsul ex prætura in Græciam uenisset: & Athenis philosophos qui tum erant, in locum unum conuocasse: ipsisque magnopere authorem fuisse, ut aliquando controuersiarum aliquem facerent modum. quòd si essent eo animo, ut nolent ætatem in litibus conterere, posse rem conuenire: & simul operam suam illis esse pollicitum, si posset inter eos aliquid conuenire. M. Ioculare istud quidem Pomponi,

† Quoniã Athenis audire ex Phædro meo memini

¶

LIBER PRIMVS.

Et à multis sæpè derisum, sed ego planè uellem me arbitrum inter antiquam academiam & Zenonem datum. Atti. Quo tandem istud modo? M. Quia de re una solùm dissident: de cæteris mirificè congruunt.

Atti. Ain' tandem + una de re est solùm dissensio? + una ne è

M. Quæ quidem ad rem pertineat, una quippe cùm solùm dissensio? antiqui omnes, quod secundùm naturam esset, quo iu- uaremur in uita, bonum esse decreuerint: hic nisi quod

honestum esset, putauerit bonum. Atti. + Perpar- + Paruam

uam uerò controuersiam dicis, ac non eam quæ diri-

mat omnia. M. Probè quidem sentis, si re ac non uer-

bis dissiderent. Atti. Ergò adsentiris Antiocho fa-

miliari meo (magistro enim non audeo dicere) quo

cum uixi: & qui me ex nostris penè conuellit hortu-

lis, deduxitq; in academiam per pauculis passibus.

M. Vir iste fuit ille quidem prudens & acutus, &

in suo genere perfectus: mihi que (ut scis) familiaris:

cui tamen ego adsentiar in omnibus, nec ne, mox uide-

ro: hoc dico, controuersiam totam istam posse sedari.

Atti. + Quis istuc tandem uides? M. Quia si, ut Chius + Quis

Aristo dixit, solum bonum esse diceret quod honestum

esset: malumq; quod turpe: cæteras res omnes planè

pares, ac ne minimum quidem utrùm adessent, an ab-

essent interesse: ualde à Xenocrate, & Aristotele, &

ab illa Platonis familia discreparet: essetq; inter eos

de re maxima, & de omni uiuendi ratione dissensio.

nunc

DE LEGIBVS

nunc uerò cum decus, quod antiqui summum bonum esse dixerunt, hic solum bonum dicat: item dedecus, quod illi summum malum, hic solum diuitias, ualetudinem, pulchritudinem, commodas res appellet, non bonas: paupertatem, debilitatem, dolorem, incommodas non malas sentit idem quod Xenocrates, quod Aristoteles: loquitur alio modo. Ex hac autem non rerum, sed uerborum discordia, controuersia nata est de finibus: in qua quoniam usucapionem XII tabulae et inter quinque pedes esse uoluerunt: de pasci ueterem possessionem academia ab hoc acuto homine non sinemus: nec Manilia lege singuli, sed et ex his tres arbitri fines regemus. Q. Quam nam igitur sententiam dicimus? M. Requirit placere terminos, quos Socrates pepigerit: ijsque parere. Q. Praeclare frater iam nunc a te uerba usurpantur ciuilibus iuris et legum: quo de genere expecto disputationem tuam: nam ista quidem magna dijudicatio est, ut ex te ipso saepe cognoui. M. Sed certe res ita se habent, ut ex natura uiuere summum bonum sit: id est, uita modica, et apta uirtute perfrui: aut naturam sequi, et eius quasi lege uiuere: id est, nihil quantum in ipso sit praetermittere: quod minus ea, quae natura postulet, consequatur: quod inter haec uelit uirtute, tanquam lege uiuere. Quapropter hoc dijudicari, nescio an unquam, sed hoc sermone certe non potest: si quidem id quod suscepimus perfecturi sumus.

Atti.

† intra

† nos tres
arbitri.

LIBER PRIMVS.

At. At ego huc declinabã nõ inuitus. Q. Licebit aliãsi
nunc id agamus quod cœpimus: cùm præsertim ad id
nihil pertineat, hæc de summo malo, bonoq; dissensio.
M. Prudentissimè Quinte dicis: nam quæ à me adhuc
dicta sunt.

Nonnulla desunt.

Q. Nec Lycurgi lēges, nec Solonis, nec Charōdæ neq;
Saleuci, nec nostras XII tabulas, nec plebiscita deside
ro: sed te existimo, cum populis, tum etiam singulis, ho
dierno sermone lēges uiuēdi, et disciplinam daturum.

M. Est huius uerò disputationis Quinte proprium, id
quod expectas: atq; utinam esset etiam facultatis meæ.
sed profectò ita se res habet, ut quoniã uiciorũ emen
datricem legem esse oportet, commēdatricemq; uirtu
tũ; ab ea uiuēdi doctrina ducatur: ita fit mater omniũ
bonarum rerum sapiētia, à cuius amore Græco uerbo
philosophia nomē inuenit: qua nihil à dijs immortali
bus uberius, nihil florētius, nihil præstabilius hominũ
uite datum est. Hæc enim una nos, cū cæteras res oēs,
tum quod est difficillimum, docuit, ut nosmetipsos no
sceremus: cuius præcepti tanta uis, tanta sentētia est:
ut ea non homini cuiquam, sed Delphico deo tribuere
tur. nam qui se ipse norit, primũ aliquid sentiet se
habere diuinum: ingeniumq; in se suum, sicut simula
crum aliquod dedicatum putabit: tantoq; munere deo
rum semper dignum aliquid & faciet, & sentiet: &
cũ

DE LEGIBVS

cum se ipse perspexerit, totumq; tentarit: intelliget quemadmodum à natura subornatus in uitã uenerit, quantaq; instrumẽta habeat ad obtinẽdam, adipiscendamq; sapiẽtiã: quoniam principio, rerum omnium quasi adumbratas intelligentias animo ac mẽte cõceperit: quibus illustratus sapientia duce bonum uirũ, & ob eam ipsam causam cernat se beatũ fore. Nam cum animus cognitis perceptisq; uirtutibus à corporis obsequio, indulgentiaq; discesserit: uoluptatemq; sicut labem aliquam dedecoris oppresserit, omnemq; mortis doloris timorem effugerit: societatemq; cõiecerit charitatis cum suis, omnesq; natura coniuinctos, suos duxerit: cultumq; deorum, et puram religionem susceperit: & exacuerit illam, ut oculorũ, sic ingenij aciem ad bona deligẽda, & reiicienda contraria: quæ uirtus ex prouidendo est appellata Prudentia: quid eo dici, aut excogitari poterit beatius? idemq; cum cœlũ, terras, maria, omniumq; rerũ naturam perspexerit: eaq; undẽ generata, quò recurrant, quando, quomodo obitura, quid in ijs mortale & caducum, quid diuinum, æternumq; sit uiderit: ipsumq; ea moderantem & regentem penẽ prehenderit: seseq; nõ unis circumdatum mœnibus popularẽ alicuius definiti loci, sed ciuem totius mundi, quasi unius urbis agnouerit: in hac ille magnificentia rerum, atq; in hoc conspectu, & cognitione naturæ, dij immortales quàm ipse se noscet, quod
 Apollo

LIBER PRIMVS.

Apollo præcepit Pythius? quàm contemnet? quàm de-
 spiciet? quã pro nihilo putabit ea, quæ uulgò + dicun-
 tur amplissima? Atq; hæc oïa, quasi sepimento aliquo + ducuntur
 uallabit, differendi ratione, ueri & falsi iudicandi sci-
 entia, & arte quadam intelligēdi quid quãq; rem sequa-
 tur, & quid sit cuiq; contrarium. Cùmq; se ad ciuilem
 societatem natum senserit, non solum illa subtili dispu-
 tatione si bi utēdum putabit: sed etiam fusa latiùs per-
 petua oratione, qua regat populos, qua stabiliat lēges
 qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet
 claros uiros, qua præcepta salutis, & laudis aptè ad
 persuadendum cōdat suis ciuibus: qua hortari ad decus,
 reuocare à flagitio, consolari possit adflēctos: factaq;
 & consulta fortium & sapientūm cum improborum
 ignominia sempiternis monumentis prodere. Quæ
 cūm tot res tantæq; sint, quæ inesse in homine perspi-
 ciantur ab his, qui se ipsi uelint + noscere: earum pa- + nosse
 rens est educatrixq; sapientia. At. Laudata quidem à
 te grauitè & uerè: sed quorsum hæc pertinent? M.
 Primūm ad ea Pomponi, de quibus acturi iam sumus,
 quæ tanta esse uolumus. non enim erūt nisi ea fuerint,
 undè illa manant, amplissima. deinde facio & libèter,
 & ut spero, rectè, quòd eã cuius studio teneor, quæq;
 me eum quicumque sum effecit, non possum silentio
 præterire. At. Verè facis, & meritò & ipse: fuitq; id
 (ut dicis) in hoc sermone faciendum.

C

M. T. Ci-

M. T. C I C E R O N I S
de legibus liber secundus.

A T T I C V S.

E D uis'ne quoniam & satis iam deambulatum est: & tibi aliud dicendi initium sumendum est, locum mutemus? & in insula, quæ est in Fibreno (nam opinor illi alteri flumini nomen esse) sermoni reliquo demus operam sedentes? M. Sane quidem. nam illo loco libentissimè soleo uti, siue quid mecum ipse cogito, siue aliquid scribo, aut lego. Atti. Equidem qui nunc & primùm huc uenerim, satiari non queo: magnificasq; uillas, & pauimenta marmorea, & laqueata tecta contemno. ductus uerò aquarum quos isti Nilos & Euripos uocant, quis non cum hæc uideat irriserit? itaque, ut tu paulò antè de lège & iure differens, ad naturam referebas omnia: sic in his ipsis rebus, que ad quietem animi, delectationemq; quæruntur, natura dominatur. quare antea mirabar (nihil enim his in locis nisi saxa, & montes cogitabam: idq; ut facerem, & orationibus inducebar tuis, & uersibus) sed admirabar ut dixi, te tam ualde
hoc

¶ potissimum

LIBER SECVNDVS.

hoc loco delectari: nunc contra miror, te cum Roma
 absis, usquam potius esse. M. Ego uero cum licet plu-
 res dies abesse, praesertim hoc tempore anni, et amoe-
 nitatem et salubritatem hanc sequor: raro autem li-
 cet. Sed nimirum me alia causa quoque delectat, quae
 te non attingit ita. At. Quae tandem ista causa est? M.
 Quia si uerum dicimus, haec est mea, et huius fratris
 mei, germana patria. hinc enim orti stirpe antiquissi-
 ma sumus: hic sacra: hic † genus: hic maiorum multa ue-
 stigia. quid plura? hanc uides uillam, ut nunc quidem
 est, latius aedificatam patris nostri studio. qui cum es-
 set infirma uoletudine: hic ferè aetatem egit in literis.
 sed hoc ipso in loco cum auus uiueret, et antiquo mo-
 re parua esset uilla, ut illa Curiana in Sabinis: me scito
 esse natum. quare inest nescio quid: et latet in animo
 ac sensu meo, quo me plus fortasse hic locus delectet:
 siquidem etiam ille sapientissimus uir, Ithacam ut ui-
 deret, immortalitatem scribitur repudiasse. Atti. Ego
 uero tibi istam iustam causam puto, cur huc libentius
 uenias, atque hunc locum diligas. quin ipse (uerè dicam)
 sum ipsi uillae amicior modò factus, atque huic omni so-
 lo, in quo tu ortus et procreatus es. mouemur enim
 nescio quo pacto locis ipsis, in quibus eorum quos diligi-
 mus, aut admiramur, adsunt uestigia. me quidè ipsa il-
 la nostrae Athenae non tam operibus magnificis, exquisi-
 tisque antiquorum artibus delectant, quam recordatione

† gens

DE LEGIBVS.

Summorum uirorum, ubi quisque habitare, ubi sedere, ubi disputare sit solitus: studioseq; eorum etiam sepulchra contemplor. Quare istum, ubi tu es natus, plus amabo posthac locum. M. Gaudeo igitur me incunabula penè mea tibi ostendisse. Atti. Equidem me cognosce admodum gaudeo. Sed illud tamen quale est, quod paulò antè dixisti, hunc locum (idem ego te accipio dicere Arpinum) germanam patriam esse uestram? nunquid uos duas habetis patrias? + an est illa una patria communis? nisi fortè sapienti illi Cato ni fuit patria non Roma, sed Tusculum. M. Ego me herculè & illi & omnibus municipibus duas esse censeo patrias: unam naturæ, alteram ciuitatis: ut ille Cato cum esset Tusculi natus, in populi Romani ciuitatem susceptus est: + itaque, cum ortu Tusculanus esset: ciuitate Romanus: habuit alteram loci patriam, alteram iuris: ut uestri Attici, priusquam Theffet, ciui seus eosdem migrare ex agris, & in astu, quod appellatum Ro latur, omnes se conferre iussit: & Sunij erant ijdem mã habu- & Attici: sic nos & eam patriam dicimus ubi nati: & at: alterã illam qua excepti sumus. Sed necesse est charitatem loci patri eam præstare, qua reipublicæ nomen uniuersæ ciuitatis est: pro qua mori, & cui nos totos dedere, & in am, alterã iuris. qua nostra omnia ponere, & quasi consecrare debemus. dulcis autem non multò secus est ea, quæ genuit, quàm illa, quæ excepit. Itaque ego esse hanc meam patriam

+ est ne illa, &c.

+ ita, cum ortu Tusculanus esset, ciuitatem Romanam habuit: alteram loci patriam, alteram iuris.

LIBER SECVNDVS.

triam prorsus nunquam negabo, dum illa sit maior,
 & hæc in ea contineatur. Atti. Rectè igitur magnus
 ille noster me audiente posuit in iudicio, cum pro Aui-
 dio tecum simul diceret: Rempublicam nostram iu-
 stissimas huic municipio gratias agere posse: quòd ex
 eo duo sui cõseruatores exstitissent: ut iam uidear, ad
 duci hanc quoque, quæ te procreauit, esse patriam
 tuam. Sed uentũ in insulam est. hac uerò nihil est amœ-
 nius. ut enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, & di-
 uisus æqualiter in duas partes latera hæc alluit, rapi-
 deq; dilapsus, citò in unum confluit: & tantum com-
 plectitur quod satis sit modicæ palæstræ loci, quo effe-
 cto, tanquam id habuerit operis, ac muneris, ut
 hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim
 præcipitat in Lirem: & quasi in familiam patritiam
 uenerit, amittit nomen obscurius: Liremq; multò geli-
 diorem facit. nec enim ullum hoc frigidius flumen at-
 tigi, cum ad multa accesserim: ut uix pède tentare id
 possim: quod in Phædro Platonis facit Socrates. M.
 Est uerò ita. sed tamen huic amœnitati, quam ex
 Quinto sæpè audio, Thebanus Epirotes tuus ille
 nihil opinor concesserit. Qu. Est ita ut dicis. caue
 enim putes Attici nostri Emathio, platanisq; illis
 quidquam esse præclarius. Sed, si uidetur, cõsidamus
 hîc in umbra: atque ad eam partem sermonis, ex
 qua egressi sumus, reuertamur. M. Præclare exigis

DE LEGIBVS

& horum Quinte. At ego effugisse arbitrabar: & tibi nihil eorum deberi potest. Qu. Ordire igitur, nam hunc tibi totum dicamus diem. M. A Ioue Musarū primordia, sicut in Arati carmine orsi sumus. A. Quorsum istuc? Qu. Quia nunc itidem ab eodem, & cæteris dijs im-
 & agenda mortalibus sunt nobis agendi + capienda primordia. M. Optimè uerò frater, & fieri sic decet. Videamus igitur rursus, priusquam adgrediamur ad lèges singulas, uim naturamq; lègis, ne cum referenda sint ad eam nobis omnia: labamur interdum errore sermonis. ignoremusq; uim sermonis eius, quo iura nobis diffinienda sint. Qu. Sanè quidem hercle, est ista recta docendi uia. M. Hanc igitur uideo sapientissimorum fuisse sententiam: legem neque hominum ingenijs excogitatam: neque scitum aliquod esse populorum: sed æternum quiddam, quod uniuersum mundum regeret imperandi, prohibendiq; sapientia. ita principem legem illam, & ultimam, mentem esse dicebant, omnia ratione aut cogentis, aut uetantis dei. ex qua illa lex, quam dij humano generi dederunt, rectè est laudata: est enim ratio, mensq; sapientis, ad iubendum & ad deterrendum idonea. Qu. Aliquoties iam iste locus à te tactus est. sed antequam ad populares lèges uenias, uim istius cœlestis lègis explana, si placet: ne æstus nos consuetudinis absorbeat, & ad sermonis morem usitati trahat. M. A paruis enim
 Quinte

LIBER SECVNDVS.

Quinte didicimus, si in ius uocat, atque eat, eiusmo-
 di lēges alias nominare. sed uerò intelligi sic oportet:
 & hæc, & alia iussa, ac uetita populorum, + uim ha-
 bere ad rectè facta uocandi: & à peccatis auocandi: + uim non
 quæ uis non modò senior est, quàm ætas populo-
 rum, & ciuitatum: sed æqualis illius coelum, atque ter-
 ras tuentis, & regentis Dei. Neque enim esse mens
 diuina sine ratione potest: nec ratio diuina non hanc
 uim in rectis prauis'que sancendis habere. Nec
 quia nusquam erat scriptum, ut contra omnes ho-
 stium copias in ponte unus adsisteret, à tergo'que
 pontem interscindi iuberet: idcirco minas Coclitem il-
 lum rem gessisse tantam, fortitudinis lēge, atque impe-
 rio putabimus: nec si regnante Tarquinio, nulla
 erat Romæ scripta lex de stupris: idcirco non con-
 tra illam legem sempiternam Sextus Tarquinius uim
 Lucretiæ Tricipitini filia attulit: erat enim ratio
 profecta à rerum natura, & ad rectè faciendum im-
 pellens, & à delicto auocans: quæ non tum denique
 incipit lex esse, cùm scripta est: sed tum, cùm orta
 est. orta autem simul est cum mente diuina. Quam-
 obrem, lex uera, atque princeps, apta ad iubendum,
 & ad uetandum, ratio est recta summi Iouis. Qu-
 Adsentior frater, ut quod est rectum, uerum quoq; sit:
 neque cum literis, quibus scita scribuntur, aut oria-
 tur, aut occidat. M. Ergò ut illa diuina mens summa

DE LEGIBVS

† item quod in homine est, perfecte in mente sapientis. quæ sunt autem uariæ, & ad tempus scriptæ, populi fauore magis, quàm re, legum nomen tenent omnem enim legem quæ quidem rectè lex appellari possit, esse laudabilem quibusdam talibus argumentis docent. Constat profectò ad salutem ciuium, ciuitatumq; incolumitatem, uitamq; omnium quietam, & beatam, † conditas esse lèges: eosq; qui primùm eiusmodi scita sanxerunt, populis ostendisse, e. i. se scripturos, atque laturos, quibus illi adscriptis, susceptisq; honestè beatèq; uiuerent. quæq; ita composita, sancta q; essent, eas lèges uidelicet nominarunt. Ex quo intelligi par est, eos qui perniciofa, & iniusta populis iussa descripserint, cum contra fecerint, quã polliciti, professiq; sint, quiduis potius tulisse, quàm lèges: ut perspicuum esse possit in ipso nomine lègis interpretando, inesse uim, & sententiam iusti, † & iuris colendi.

† & uim legendi di. Quæro igitur Quinte à te (sicut illi solent) quo si ciuitas careat, ob eam ipsam causam, quòd eo careat, pro nihilo habenda sit: id est ne numerandũ in bonis? Q. Ac maximis quidem. M. Lège autem carens ciuitas, an ne ob ipsum habèda nullo loco? Q. Dicit aliter non potest. M. Necesse est igitur legem haberi in rebus optimis. Q. Prorsus adsentior. M. Quid, quòd multa perniciosè, multa pestiferè sciscuntur in populis? quæ non magis lègis nomen attingunt, quàm si latores ali-

ali-

LIBER SECVNDVS.

† aliquas concessu suo sanxerunt? nam. neq; medico- † aliqua
rum præcepta dici uerè possent, si quæ inscij imperi-
tiq; pro salutaribus mortifera conscripserint: neq; in
populo lex, cui quid mali fuerit, ulla, etiam si pernicio-
sum aliquid populus acceperit. ergò est lex, iustorum,
iniustorumq; distinctio, ad illam antiquissimam, & re-
rum omnium principem expressa naturam: ad quã lê-
ges hominum diriguntur, quæ supplicio improbos ad-
ficiunt: defendunt, ac tuentur bonos. Q. Præclare in-
telligo. nec uerò iam aliam esse ullam legem puto non
modò habendam, sed ne appellandam quidem. M. Igi-
tur Tutias & Apuleias lêges nullas putas? Q. Ego ue-
rò ne Liuias quidem. M. Et rectè. quæ præsertim uno
uersiculo senatus puncto temporis sublatae sint. lex au-
tem illa, cuius uim explicauimus, neq; tolli, neq; abrogari
potest. Qu. Eas tu igitur lêges rogabis uidelicet, quæ
nunquam abrogentur? M. Certè, si modò acceptæ à
uobis duobus erunt. sed ut uir doctissimus fecit Plato
atq; idem grauissimus philosophorum, qui omniũ prin-
ceps de rep. conscripsit. idemq; separatim de legibus:
id mihi credo esse faciendum, ut plusquam ipsam le-
gem recitem, de eius lêgis laude dicam. quod idem &
Zaleucum, & Charandam fecisse uideo, cum quidem
illi non studij, & delectationis, sed reip. causa lêges ci-
uitatibus suis scripserint. Quos imitatus Plato, uide-
licet hoc quoq; lêgis putauit esse, persuadere aliquid:

C S non

DE LEGIBVS

non omnia ui ac minis cogere. Q. Quid? quod Zaleu
cum istum negat ullum fuisse Timæus? M. At Theo-
phrastus, author haud deterior, mea quidem sentētia,
meliorem multi nominant: commemorant uerò ipsius
ciues, nostri clientes Locri: sed siue fuit, siue nō fuit,
nihil ad rem: loquimur quod traditum est. Sit igitur
hoc iam à principio persuasum ciuibus, dominos esse
omnium rerum, ac moderatores deos: eaq; quæ geran-
tur, eorum geri iudicio, ac numine: eosdemq; optime
de genere hominum mereri: & qualis quisq; sit, quid
agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate reli-
giones colat, intueri: piorumq; & impiorum habere
rationem. His enim rebus imbutæ mentes, haud sanè
abhorrebunt ab utili, & à uera sententia. Quid est
enim uerius, quàm neminem esse oportere tam stultè
arrogantem, ut in se mētem & rationem putet inesse,
in cælo mundoq; non putet? aut ea quæ uix summa in-
genij ratione comprehendat, nulla ratione moueri pu-
tet? Quem uerò astrorum ordines, quem dierum, no-
ctiumq; uicissitudines, quem mensium temperatio,
quem quæ gignuntur nobis ad fruendum, non gratum
esse cogunt: hunc hominem omnino numerare neq; de-
cet, cumq; omnia, quæ rationem habent, præstent his,
quæ sint rationis expertia nefasq; sit dicere ullam
rem præstare naturæ omnium rerum, rationem inesse
in ea, confitendum est. Vtiles esse autem opiniones
has

LIBER SECVNDVS.

has quis neget? cum intelligat quam multa firmentur iure iurando: quantæ salutis sint foederum religiones: quã multos diuini supplicij metus à scelere reuocant: quãq; sancta sit societas ciuium, inter ipsos dijs immortalibus interpositis tum iudicibus, tum testibus. Habes lēgis proœmium, sic enim hoc appellat Plato.

Q. Habeo uerò frater: & in hoc admodum delector quòd in alijs rebus, alijsq; sententijs uersaris, atque ille. Nihil enim tam dissimile est, quàm uel ea quæ ante dixisti: uel hoc ipsum lēgis exordium. Vnũ illud mihi uideris imitari orationis genus. M. Vellem fortasse. quis enim id potest, aut unquam poterit imitari? nam sententias interpretari per facile est: quod quidem ego facerem, nisi planè esse uellem meus. quid enim negocij est, eadem propè uerbis ijsdem conuersa dicere?

Q. Prorsus adsentior: uerum, ut modò tute dixisti, te esse malo tuum. Sed iam exprome, si placet, istas lēges de religione. M. Expromam equidē ut potero: & quoniam & locus, & sermo familiaris est: legum lēges uoce proponam. Qu. Quid nam id est? M. Sunt certa legum uerba Quinte, neq; ita prisca, ut in ueteribus his sacratisq; legibus: et tamē, quò plus authoritatis habeant, paulò antiquiora, q̄ hic sermo est. Eũ morē igitur + sed ipsæ cū breuitate (si petero) consequar. Lēges aut à me eadē summæ re tur nō perfectæ: nam esset infinitũ + sed ipsæ summæ rum sen rerũ, ac sententiæ. Q. Ita uerò opus ē: quare audiamus. tentiæ.

M. Ad

DE LEGIBVS

M. Ad diuos adeunto castè. pietatem adhibento. opes amouento. qui secus faxit, Deus ipse uindex erit.

Separatim nemo habessit deos: neque nouos. sed ne aduenas, nisi publicè adscitos, priuatim colunto.

Constructa à patribus delubra in urbibus habento.

Lucos in agris habento: & larum sedes, ritus familiæ, patrumque seruant.

Diuos, & eos qui coelestes semper habiti, colunto: & ollos, quos in coelum merita uocauerint: Herculem, Liberum, Aesculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum.

Ast olla propter quæ datur homini ad sensus in coelū: mentem, uirtutem, pietatem, fidem; earumque laudum delubra

LIBER SECVNDVS.

bra sunt.

Nec ulla uiciorum sacra solennia
obeunto.

Ferijs iurgia amouento: easq; in fa-
mulis operibus patratis habento.

Itaque ut ita cadat in annuis anfra-
ctibus, descriptum esto.

Certasq; fruges, certasq; baccas,
sacerdotes publicè libanto: + hoc cer- + hoc
tis sacrificijs ac diebus. abundat
aliàs.

Itemq; alios addes, ubertatem la-
ctis, foeturæq; seruanto.

+ Idq; ne committi possit, ad eam ra- + Idq; ne
tionem cursus annuos sacerdotes fini comiti
unto. possit ad

Quæq; cuique diuo decoræ, gra- eã rē, ra-
tæ sint hostiæ, prouidento: diuisq; alijs sus annu-
sacerdotes, omnibus pontifices, singu- os, sacer-
lis flamines sunt. dotes fini
unto.

Virgi

Virgines uestales in urbe custodi-
unto, ignem foci publici sempiternum,
quoq; & priuatim, & publice modo, ri-
tuq; fiat, discunt, ignari à publicis sa-
cerdotibus.

Eorum autem genera sunt duo:
unum, quod praesit ceremonijs, & sa-
cris: alterum, quod interpretetur fati
dicorum & uatum effata incognita:
cum senatus populusq; adsciuerit.

Interpretes autem Iouis optimi ma-
ximi publici augures signis, & auspi-
cijs postea uident.

Disciplinam tenent.

Sacerdotes, uincta, uirgetaq; &
salutem populi auguranto, quiq; agent
rem duelli, quiq; populare auspicium,
praemonent.

Olliq; obtemperanto.

Diuo

LIBER SECVNDVS.

Diuorumq; iras prouidento : ol
lisq; parento.

Coeliq; fulgura regionibus ratis
temperanto.

Vrbemq; & agros, & templa libe
rata, & effata habento.

Quæq; augur iniusta, nefasta, uicio
sa, dira defixerit, irrita, infectaq;
sunto.

Quiq; non paruerit, capitale esto.

Fœderum, pacis, belli, induciarum
† oratores, feciales iudices ne sunt.

Bella, disceptano, prodigia, porten
ta, ad Hetruscos & aruspices, si sena
tus iusserit, deferunto.

Ethruriæq; principes disciplinam
docento.

Quibus diuis creuerint, procuran
to. Idemq; fulgura atq; obstita piato.

Noctu

DE LEGIBVS

Nocturna mulierum sacrificia ne
sunto: præter olla, quæ pro populo ri-
te fient.

Neue quem iniciando, nisi ut adso-
let, Cereri Græco sacro.

Sacrum commissum quod neque ex-
piari poterit, impiè commissum est.

Quod expiari poterit, publici sa-
cerdotes expianto.

Ludis publicis, quod sine curriculo
& sine certatione corporum fiat, po-
pularè lætitiàm in cantu, & fidibus,
& tibijs moderanto: eamq; cum diuini
honore iungunto.

Ex patrijs ritibus optima coluto.

Præter idæ matris famulos eosq;
iustis diebus, ne quis stipem cogito.

Sacrum sacræ commendatũ qui
clepserit, rapseritq; parricida esto.

Per

LIBER SECVNDVS.

Periurij poena diuina, exitium: hu-
mana, dedecus: incestum pontifices su-
premo supplicio sanciunt.

Impius ne audeto placare donis
iram deorum.

+ Sanctè uota reddunt.

Pœna uiolati iuris esto.

+ cautè

Quocirca nequis agrũ cõsecrato.

Auri, argenti, eboris, sacrandi
modus esto.

Sacra priuata perpetua manent.

Deorum manũ iura sancta sunt.

Hos leto dato diuos habent.

Sumptum in ollos luctumq; minu-
unt.

At. Conclusa est quidem à te tam magna lex, sanè
quàm breuiter, & ut mihi quidem uidetur, non mul-
tùm discrepat ista constitutio religionum à legibus
Numæ, nostrisq; moribus. M. An censes, cum in illis de
republica libris persuadere uideatur Africanus, om-

D nium

DE LEGIBVS

nium rerum publicarum nostram ueterem illam fu-
 isse optimam: non necesse esse optimæ reip. lēges da-
 re consentaneas? At. Immò prorsus ita censeo. M. Er-
 gò adeò expectatæ lēges, quæ genus illud optimum
 reip. contineant. & si quæ fortè à me hodie rogabun-
 tur, quæ non sint in nostra republica, neq; fuerint: ta-
 men erant ferè in more maiorum, qui tum ut lex uale-
 bat. Atti. Suade igitur, si placet, istam ipsam lēgem: ut
 ego, ut & tu rogas, possim edicere. M. An tandem At-
 tice non es edicturus aliter? Atti. Prorsus maiorem
 quidem rem nullam sciscam aliter. in minoribus, si uo-
 les, remittam hoc tibi. M. Atq; mea quidem sententia
 est. at ne longum fiat uidete. Atti. † Utinam quidem
 quid enim agere malumus? M. Castè iubet lex adire ad
 deos: animo uidelicet, in quo sunt omnia. nec tollit
 castimoniam corporis: sed hoc oportet intelligi: cùm
 multum animus corpori præstet: obserueturq; ut ca-
 sto corpore adhibeantur: multò esse in animis id ser-
 uandum magis. nã incestum uel aspersione aquæ, uel die-
 rum numero tollitur: ANIMI LABES NEC
 DIUTURNITATE VANESCERE,
 NEC MANIBVS VLLIS ELVI PO-
 TEST. Quòd autem pietatem adhiberi, opes amo-
 † pietatē ueri iubet: significat † probitatem gratam esse Deo:
 sumptum esse remouendum. Quid est enim, cùm pau-
 pertatem diuitijs, etiam inter homines esse æqualem
 ueli-

† Numc

† pietatē

LIBER SECVNDVS.

uelimus: cur eam sumptu ad sacra + adhibito deorum + addito
 aditu arceamus? præsertim cum ipsi Deo nihil minus
 gratum futurum sit, quam non omnibus patere ad
 se placandum, & colendum uiam. Quòd autem non
 iudex, sed Deus ipse uindex constituitur: præsentis
 poenæ metu religio confirmari uidetur. Suosq; deos,
 aut nouos, aut, alienigenas coli confusionem habet re-
 ligionū, & ignotas ceremonias esse sacerdotibus. nam
 à patribus acceptos deos ita placet coli, si huic lēgi
 paruerint ipsi. Patrum delubra esse in urbibus cen-
 seo: nec sequor magos Persarum, quibus authoribus
 Xerxes inflammaſſe templa Græciæ dicitur: quòd pa-
 rietibus includerent deos: quibus omnia deberent esse
 patentia, ac libera: quorumq; hic mundus omnis tem-
 plum eſſet, & domus. melius Græci, atq; nostri: qui ut
 augerent pietatem in deos: easdem illos, quas nos, ur-
 bes incolere uoluerunt. adfert enim hæc opinio reli-
 gionem utilem ciuitatibus: siquidem & illud bene di-
 ctum eſt à Pythagora doctissimo uiro: tum maxime
 & pietatem & religionem uersari in animis: cum re-
 bus diuinis operam daremus. Et quòd Thales sapien-
 tissimus inter septem fuit: homines existimare oportere,
 deos omnia cernere, deorum omnia esse plena fore
 enim omnes castiores: ueluti quo infans eſſet maxime
 religiosus. Est enim quadam opinione species deorum
 in oculis, non solum in mentibus. Eandemq; rationem

DE LEGIBVS

luci habent in agris. Meq; ea, quæ à maioribus prodi-
ta est, cum dominis, tum famulis, posita in fundi, uil-
læq; conspectu religio patrum repudianda est. Iam
ritus familiæ patrumq; seruari, id est, quoniam anti-
quitas proximè accedit ad deos: à dijs quasi traditam
religionem tueri. Quòd autem ex hominum genere
consecratos, sicut Herculem, & cæteros coli lex iu-
bet: indicat omnium quidem animos immortales esse:
sed fortiū, bonorumq; diuinos. Bene uerò, quòd mēs,
pietas, uirtus, fides, consecratur manu: quarum om-
nium Romæ dedicata publicè templa sunt: ut illa qui
habeant (habent autem omnes boni) deos ipsos in ani-
mis suis collocatos putent.

Multa desunt.

nam illud uiciosum Athenis, quod Cylonio scele-
re expiato, Epimenide, Crete suadente, fecerunt Con-
tumeliæ fanum, & Impudentiæ. uirtutes enim, non ui-
cia consecrare decet. araq; uetus stat in palatio Fe-
bris: & altera exquilijs malæ fortune detestataeq;.
quæ omnia eiusmodi repudianda sunt. Quòd si fingen-
da nomina uice Poëtæ, & potiùs uincendi, atque po-
tiundi, stata assandiq; cognomina, statoris, & inuicti
Iouis, rerumq; expetendarum nomina, salutis, hono-
ris, opis, uictoriæ: quoniam quidem expectatione
rerum bonarum erigitur animus. Rectè etiam à Ca-
latino Spes consecrata est. Fortuna, quæ sit uel huius
diei

LIBER SECVNDVS.

diei. nam ualet in omnes dies uel respiciens ad opem fe-
rendam : uel forum in quo incerti casus significantur
magis , uel primigenam à gignendo : comes feria-
rum festorumq; dierum ratio in liberis quietem
habet litium, & iurgiorum : in seruis operum, & la-
borum. quas compositio anni conferre debet & perfe-
ctionem operum rusticorum. Quod tempus, ut sacri-
ficiorum libamenta seruentur, foetusq; pecorum, quæ
dicta in lēge sunt : diligenter habenda ratio interca-
landi est . quod institutum peritè à Numa postero-
rum Pontificum negligentia dissolutum est. Iam illud
ex institutis Pontificum & aruspicum non mutan-
dum est : quibus hostijs immolandum cuiq; Deo : cui
maioribus , cui lætentibus , cui maribus , cui foemi-
nis . Plures autem deorum omniū, singuli singulorum
sacerdotes , & respondendi iuris & confitendarum
religionum facultatem adferunt . cumq; Vesta quasi
focus urbis, ut Græco nomine est appellata: quod nos
propè idem Græcum interpretatum nomen tenemus,
conspēcta sit: ei colendæ uirgines præsent: ut aduigi-
letur facilius ad custodiam ignis: et sentiant mulieres
in natura foeminarum omnium Deum castitatem pa-
ti. Quod sequitur uerò non solum ad religionem per-
tinet: sed etiam ad ciuitatis statum : ut sine his qui sa-
cris publicè præsent , religioni priuatæ satisfacere
non possint. continet enim reip. consilio & authorita-

DE LEGIBVS

te optimatum semper populum indigere. descriptioq;
sacerdotum nullum iustæ religionis genus prætermittit. nam sunt ad placandos deos alij constituti, qui sacris præsent solennibus: ad interpretanda alij prædicta uatum, neq; multorum ne esset infinitum, neq; ut ea ipsa, quæ suscepta publicè essent, quisquam extra collegium nossent. Maximum autem & præstantissimum in re publica ius est augurum: & cum est autho-

* & cum
authorita
te conium
Etum.

* alium

* militiæ

ritate coniunctum. neq; uerò hoc, qui sum ipse augur ita sentio: sed quia sic existimari nos est necesse. Quid enim maius est, si de iure quærimus: quàm posse à summis imperijs, & summis potestatibus comitia tollere? concilia uel instituta dimittere? uel habita rescindere? quid grauius, quàm rem susceptam dirimi: si unus augur & aliter dixerit? quid magnificentius? quàm posse decernere ut magistratu se abdicent consules? quid religiosius, quàm cum populo, cum plebe agendi ius, aut dare, aut non dare? quid? legem si non iure rogata est, tollere? ut etiam decreto collegij, ut Liuias consilio Philippi, consules & augures? nihil domi, nihil & foris per magistratus gestum, sine eorum auctoritate posse cuiquam probari? Atti. Agè iam ista uideo: fateorq; esse magna. sed est in collegio uestro inter Marcellum, & Appium optimos augures, magna dissensio. nam eorum ego in libros incidi: cum alteri placeat auspicia ista ad utilitatem esse reip. composita:

alte

LIBER SECVNDVS.

alteri disciplina uestra quasi diuinare uideatur pro-
 fus posse. hac tu de re quæro quid sentias? M. Ego ne?
 diuinationem quam Græci μαυτικὴν appellant, esse
 cenſeo: & huius hanc ipſam partem, quæ eſt in auibus
 cæterisq; ſignis diſciplinæ noſtræ, quòd cum ſummos
 deos eſſe concedamus: eorumq; mente mundum regi
 & eorundem benignitatem hominum conſulere gene-
 ri: & poſſe nobis ſigna rerum futurarum oſtendere:
 non uideo cur diuinationem eſſe negem. Sunt autem ea
 quæ poſui, ex quibus id, quod uolumus efficitur, & co-
 gitur. Iam uerò permultorum exemplorum & noſtra
 plena eſt reſpublica, & omnia regna, omneſq; popu-
 li, cunctæq; gentes, augurum prædictis multa incredi-
 biliter uera cecidiſſe: neq; enim Poletis, neq; Melam-
 podis, neq; Mopſi, neq; Amphiarai, neq; Calchantis,
 neq; Heleni, tantum nomē fuiſſet: neq; tot nationes id
 ad hoc tempus retinuiffent Arabū, Phrygum, Lycao-
 num, Cilicum, maximeq; Pysidarum: niſi uetuſtas ea
 certa eſſe docuiſſet. Nec uerò Romulus noſter auſpi-
 cato urbem condidiſſet: neq; Accij Nauij nomen me-
 moria floreret tam diu: niſi hi omnes multa ad uerita-
 tem, admirabilia dixiſſent. Sed dubium non eſt, quin
 hæc diſciplina & ars augurum euanuerit iam, & ue-
 tuſtate, & negligentia: Itaq; neq; illi adſentior, qui
 hanc ſciētiam negat unquam in noſtro collegio fuiſſe:
 neq; illi, qui eſſe etiam nunc putat. Quæ mihi uidetur

DE LEGIBVS

apud maiores fuisse duplex: ut ad reipublicæ tempus nonnunquam, ad agendi consilium sæpius pertineret. At. Credo hercle ita esse: isti; rationi potissimum adsentior, sed redde cætera. M. Reddam uerò, & si poterò, breui. Sequitur enim de iure belli: in quo & suscipiendo, & gerendo, & deponendo, ius ut plurimum ualeat, & fides: horumq; ut publici interpretes essent, lege sancimus. Iam de aruspicum religione, de expiationibus, & procurationibus satis, superq; in ipsa lege dictum puto. Atti. Adsentior: quoniam omnis hæc in religione uersatur oratio. M. At uerò quod sequitur quomodo aut tu adsentire, aut ego reprehendam sane quaero Tite. Atti. Quid tandem id est? M. De nocturnis sacrificijs mulierum. Atti. Ego uerò adsentior: excepto præsertim in ipsa lege solenni sacrificio ac publico. M. Quid ergò aget Tachus, Eumolpidaq; uestri, & augusta illa mysteria, siquidem sacra nocturna tollimus? non enim populo Romano, sed omnibus bonis firmisq; populis leges damus. Atti. Excipis credo illa, quibus ipsi initiati sumus. M. Ego uerò excipiam, nam mihi cum multa eximia diuinâq; uidentur Athenæ tuæ peperisse: atq; in uita hominum attulisse: tum nihil melius illis misterijs, quibus ex agresti immaniq; uita exculti ad humanitatem, & mitigati sumus: initiaq; ut appellantur: ita re uera principia uitæ cognouimus: neque solùm cum lætitia uiuendi

LIBER SECVNDVS.

uendi rationem accepimus: sed etiam cum spe meliore
 moriendi. Quid autem mihi displiceat, in nocturnis,
 poëtae indicant Comici. qua licentia Romæ data, quid
 nam egisset ille, qui in sacrificium cogitatam libidi-
 nem intulit: quò ne impudentiam quidem oculorum
 adijci fas fuit? Atti. Tu uerò istam Romæ legem roga-
 to: nobis nostras ne ademeris. M. Ad nostra igitur re-
 uertor: quibus profectò diligentissimè sanciedum est,
 ut mulierum famam multorum oculis lux clara custo-
 diat: imitenturq; eo ritu Cereri, quo Romæ imitan-
 tur. Quo in genere seueritatem maiorum, Senatus ue-
 tus authoritas de bacchanalibus, & consulum exerci-
 tu adhibito quæstio, animaduersioq; declarat. Atque
 omnia nocturna (ne nos duriores fortè uideamur) in
 media Græcia Dyagondas Thebanus lège perpetua
 sustulit: nouos uerò deos, & in his colendis noctur-
 nas peruigilationes, sic Aristophanes facetissimus poë-
 ta ueteris comœdiæ uexat: ut apud eum & Sabatius, & Saba-
 quidam alij dij & peregrini iudicati, è ciuitate eijci- zius,
 antur. Publicus autem sacerdos imprudentiam consi- & de pere-
 lio expiatam metu liberet: audaciam in admittendis grinis
 religionibus fœdis damnet: atq; impiam iudicet. Iam
 ludi publici & cum sint cauea, circoq; diuisi, sint cor- & quoniã
 porum certationes, cursu, et pugillatione, luctatione, sunt
 curriculisq; equorum, usq; ad certam uictoriam cir-
 co constitutis: cauea, cantu, uoce, ac fidibus, & tibijs:

D S dum

DE LEGIBVS

dum modò ea moderata sint, ut lège præscribitur. Ad
 sentior enim Platoni, nihil tam facilè in animos tene-
 ros, atq; molles influere, quàm uarios canendi sonos.
 quorum dici uix potest quanta sit uis in utranq; par-
 tem: nanq; & incitat languentes, & † languefacit ex-
 † languere- citatos, & tum remittit animos, tum contrahit: ciuita-
 re facit tunq; hoc multarum in Græcia interfuit, antiquũ uo-
 † conser- cum † seruare modum: quarum mores lapsi ad molli-
 uare ciem, pariter sunt immutati cum cantibus: aut hac dul-
 cedine corruptelaq; deprauati, ut quidam putant: aut
 cum seueritas eorum ob alia uicia cecidisset: tum fuit
 in auribus animisq; mutatis, etiam huic mutationi lo-
 cus. Quamobrem ille quidem sapientissimus Græciæ
 uir, longeq; doctissimus, ualde hanc labem ueretur. Ne-
 gat enim mutari posse musicas lèges, sine † mutatione
 † immuta legum publicarum † ego nec tam ualde id timendum,
 tione nec planè contemnendum puto. Illa quidem, quæ sole-
 † ego aut bant quondam † complecti, seueritate iucunda Liuiæ
 † cõpleri, nis, & Næuianis modis, nunc ut eadem exultent, cer-
 uices oculosq; pariter cum modorum flexionibus tor-
 queant. Grauiter olim ista uindicabat uetus illa Græ-
 cia, longè prouidens, quàm sensim pernicies illapsa ci-
 uium animos, malis studijs, malisq; doctrinis repente
 totas ciuitates euerteret. Si quidem illa seuera Lace-
 dæmon neruos iussit, quòd plures quàm septem habe-
 ret, in Timothei fidibus indè demi. Deinceps in lège
 est

LIBER SECVNDVS.

est, ut de ritibus patrijs, colantur optimi: de quo cum consulerent Athenienses Apollinem Pythium, quas potissimum religiones tenerent: oraculum editum est, eas quæ essent in more maiorum: quò cum iterum uenissent, maiorumq; morem dixissent sæpè esse mutatum: quæsiuissentq; quem morem potissimum sequerentur è uarijs: respondit optimum. & profectò ita est, ut id habendum sit antiquissimum, & Deo proximum, quod sit optimum.

Stipem sustulimus, nisi eam quam † apud paucos † ad dies propriam Ideæ matris excepimus. Implet enim superstitione animos, & exhaurit domos. Sacrilego pœna est: neq; ei soli, qui sacrum abstulerit, sed etiam ei, qui sacro commendatum. quod & nunc multis fit in fanis. Alexander in Cilicia deposuisse apud Solem in delubro pecuniam dicitur: † & Atheniensis Clysternes Iunoni Samiæ ciuis egregius cū rebus timeret suis † & abum dat aliàs filiarum dotes credidit. Sed iam de periuris, de incestis nihil sanè hoc quidem loco disputandum est. Donis impij, ne placare audeant deos, Platonem audiant: qui uetat dubitare qua sit mente futurus Deus: cum uir nemo bonus ab improbo se donari uelit. Diligentia uotorum satis in lēge dicta est: ac uoti sponsio qua obligamur Deo. Pœna uerò uiolatæ religionis iustam recusationem non habet. Quid ego hic sceleratorum utar exemplis? quorum sunt plene tragœdiæ? quæ ante

DE LEGIBVS

ante oculos sunt, ea potius attingantur. Et si hæc commemoratio uereor ne supra hominis fortunam esse uideatur: tamen quoniam mihi sermo est apud deos, nihil reticebo: † uelamq; hoc quod loquar dijs immortalibus gratum potius uideri, quàm graue. Omnia autem tum perditorum ciuium scelere discessu meo religionum iura polluta sunt: uexati nostri lares familiares: in eorum sedibus exædificatum templum licetiae: pulsus à delubris, is qui illa seruarat. circūspicite hæc celeriter animo (nihil enim attinet quēquam nominari) qui sint rerum exitus consecuti. Nos, qui illam custodem urbis omnibus ereptis nostris rebus, ac perditis, uiolari ab impijs passi non sumus: eamq; ex nostra domo in ipsius patris domum detulimus: iudicia senatus, Italiæ, gētium deniq; omnium, conseruatæ patriæ consecuti sumus: quo quid accidere potuit hominī præclarius? quorum scelere religiones prostrate, afflictæq; sunt, partim ex illis distracti ac dissipati iacent: qui uerò ex his † et † omnium scelerum principes fuerunt: † et præter cæteros in omni religione impij, non solùm uita cruciati, atq; dedecore, uerū etiam sepultura ac iustis exequijs caruerunt. Q. Equidē ista agnosco frater: † et meritas dijs gratias ago. sed nimis sæpè secus aliquanto uidemus euadere. M. Non enim Quinte rectè existimamus, quæ poena diuina sit: † et † opinionibus uulgi rapimur in errorem; nec uera cernimus

† uolamq;

† horum

† nos

nimus

LIBER SECVNDVS.

nimus morte, aut dolore corporis, aut luctu animi,
aut offensione iudicij, hominum miseras pōderamus:
quæ fateor humana esse: & multis bonis uiris acci-
disse, sceleris est pœna tristis: & præter eos euentus,
qui sequuntur, per se ipsa maxima est. Vidimus eos,
qui nisi odissent patriam, nunquam inimici nobis fu-
issent: ardentes tum cupiditate, tum metu, tum consci-
entia, quid agerent modò timentes uicissim contem-
nentes religiones: iudicia perrupta, ab iisdem corru-
pta hominum, non deorum. Reprimam iam me, nec in-
sequar longiùs: eoq; minùs, quò plus pœnarum habeo,
quàm petiui: tantum pœnam merui, duplicem pœ-
nam esse diuinam: quod constaret † & uexandis ui- † ex
uorum animis: & ea fama mortuorum: ut eorum exi-
tium & iudicio uiuorum, & gaudio comprobetur.
Agri autem ne consecrentur, Platoni prorsus adsen-
tior: qui (si modò interpretari potuero) his ferè uer-
bis utitur. Terra igitur, ut focus, domiciliū sacrum
omnium deorum est. Quo circa ne quis iterum idem
consecrato. Aurum autem & argentum, in urbibus et
priuatim, & in fanis inuidiosa res est. tum ebur ex
† inani corpore extractum, haud satis castum domum † in animo
Deo. Nam æs atque ferrum duelli instrumenta non fa-
ni: ligneum autem quod que uoluerit, uno è ligno ca-
uato: itemq; lapideum. in delubris communibus texti-
le: nec operosius, quàm mulieris opus menstruum.
Color

DE LEGIBVS

*
+ sunt
+ sunt

Color autem albus præcipuè decorus Deo est, cum in
cæteris, tum maximè in textili. Tineta uerò absint:
nisi à bellicis insignibus. Diuinissima autem dona aues
† habent, & formæ ab uno pictore, uno absolutæ die.
itemq; cætera huius exempli dona † sunt. Hæc illi pla-
cent: sed ego cætera non tam restrictè præfinio, uel
hominum uicijs, uel subsidijs temporum uictus. Ter-
ra cultum segniorem suspicor fore, si ad eam tuen-
dam, ferroq; subijciendam, superstitionis aliquid ac-
cesserit. Atti. Habeo ista: nunc de sacris perpetuis,
& de manium iure restat. M. O miram memoriam
Pomponi tuam? at mihi ista exciderant. Atti. Ita
credo: sed tamen hoc magis eas res & memini, & ex-
pecto: quòd & ad pontificium ius, & ad ciuile perti-
nent. M. Vera & apertissima sunt istis de rebus
& responsa & scripta multa: & ego in hoc omni
sermone nostro quoadcunque lègis genus me disputa-
tio nostra deduxerit: tractabo quoad potero, eius
ipsius generis ius ciuile nostrum: sed ita, locus ipse
ut notus sit, ex quo ducatur quæque res, & ars
iuris: ut non difficile sit, quæcunque noua causa con-
sultatio ue acciderit, eius tenère ius: cum scias à quo
sit capite repetendum. Sed iureconsulti siue erro-
ris obijciendi causa: quò plura & difficiliora scire uideantur:
siue quod similis ueri est, ignoratione docen-
di (nam non solum scire aliquid, artis est: sed quædam

ars

LIBER SECVNDVS.

ars etiam docendi) sæpè quod positū est in una cogni-
 tione, id in infinita dispartiuuntur: uelut in hoc ipso ge-
 nere, quàm magnum illud Scæuolæ faciunt, pontifi-
 ces ambo, & ijdem iuris peritissimi. At, inquit Pu-
 blij filius, ex patre audiui, pontificem neminem bo-
 num esse, nisi qui ius ciuile cognosset. Totum ne quid
 ita? quid enim ad Pontificem de iure parietum, aut
 aquarum, aut ullo omnino? Ergò, quod cum religione
 coniunctum est: id autem quantulum est? de sacris
 credo, de uotis, de ferijs, de sepulchris, et si quid eius-
 modi est. Cur igitur hæc tanta facimus, cum cætera
 perparua sint? De sacris autem (qui locus patet la-
 tius) hæc sit una sententia: ut conseruentur + semper:
 & deinceps familijs prodantur: & (ut in lēge posui)
 perpetua sint sacra. + Hæc posita, hæc iura pontifi-
 cum, auctoritate cōsecuta sunt: ut ne morte patris fa-
 milijs sacrorum memoria occideret: ijs essent ea ad-
 iuncta, ad quos eiusdem morte pecunia uenerit. Hoc
 uno posito, quod est ad cognitionem disciplinæ satis
 innumerabilia nascuntur: quibus implentur iuris con-
 sultorum libri: quæruntur enim, qui adstringantur sa-
 cris, hæredum causa iustissima est. nulla est enim per-
 sona, quæ ad uicem eius, qui è uita emigrauerit, pro-
 pius accedat. Deinde qui morte, testamento ue eius tan-
 tundem capiat, quantum omnes hæredes: id quoque
 ordine, est enim ad id quod propositum est, ad commo-
 datum

+ semper
 alijs desi-
 deratur.

+ His posi-
 tis, hæc iu-
 ra ponti-
 ficum au-
 thoritate
 consecuta
 sunt.

DE LEGIBVS

datum. Tertio loco, si nemo sit hæres: is qui de bonis, quæ eius fuerint cum moritur + acceperit plurimum possidendo. Quarto, si nemo sit qui ullam rem coeperit, de creditoribus eius, qui plurimum seruet. Extrema illa persona est, ut is, qui ei, qui mortuus sit, pecuniam debuerit, neminiq; eam soluerit, perinde habeatur, quasi eam pecuniam coeperit. Hæc nos à Scæuola didicimus: non ita descripta sunt ab antiquis. nam illi quidem his uerbis docebant: tribus modis sacris adstringi, hereditate, aut si maiorem partem pecuniæ capiat: aut si maior pars pecuniæ legata est: aut si inde quidpiam coeperit. Sed pontificem sequamur. Videtis igitur omnia pendere ex uno illo quod pontifices pecuniam sacris coniungi uolunt. Iisdemq; + ut deducantur scribitur non sit, + quas qui non intelligat, si caput referat, per se ipse se facile respiciat.

ferias & ceremonias adscribendas putant. Atq; etiam dant hoc Scæuolæ, quod est partitio: ut, si in testamento + deducta, scripta non sint: ipsiq; minus coeperint, quàm omnibus hæredibus relinquatur, sacris ne alligentur. In donatione hoc ijdem secus interpretantur: & quod pater familiâs in eius donatione, qui in ipsius potestate esset, approbavit, ratum est. quod eo inscio factum est, si id is non approbat, ratum non est. His propositis quæstiunculæ multæ nascuntur: + quas qui intelligat, non si ad caput referat, per se ipse perspiciat. Veluti si minus quis coepisset, ne sacris alligaretur: ac post de eius hæredibus aliquis exigisset pro sua

LIBER SECVNDVS.

Sua parte id, quod ab eo cuius ipse hæres esset, prætermis-
sum fuisset, eaque pecunia non minor esset facta cum superiore exactio-
ne, quàm hæredibus omnibus esset relicta: qui eam pecuniam exegisset, so-
lum, sine cohæredibus sacris alligari. Quinetiam
cauent, ut cui plus legatum sit, quàm sine religio-
ne capere liceat: is per æs, & libram hæredem te-
stamenti soluat: propterea quòd eo loco res est, ita
soluta hæreditate, quasi ea pecunia legata non esset.

Hoc ego loco, multis que alijs quero à uobis Scæ-
uole pontifices maximi, & homines meo quidem iu-
dicio acutissimi, quid sit quod ad ius pontificium ci-
uile appetatis, ciuile enim iuris scientia pontifi-
cium quodam modo tollitis. nam sacra cum pecunia
pontificum authoritate nulla lège coniuncta sunt.
Itaque usibus tantummodo pontificis esset: si pon-
tificialis maneret authoritas. sed quod idem iuris
ciuile est spernitis: ac scientia illa eluditis. Pla-
cuit P. Scæuole, & Coruncano pontificibus ma-
ximis, idem que cæteris, qui tantundem caperet,
quantum omnes hæredes, sacris alligari. Habeo ius
Pontificium: quid huc accessit ex iure ciuili? par-
titionis caput, scriptum cautè, ut centum numi de-
ducerentur. Inuenta est ratio, cur pecunia sacro-
rum molestia liberaretur. Quòd si hoc qui testa-
mentum faciebat, cauere & uoluisset: admonet iu-

+ Itaq; se
uos tantū
modo pō-
tificates esse
tis, ponti-
ficalis ma-
neret au-
thoritas:
sed quod
idē iuris
ciuile
estis peri-
tissimi,
hac scien-
tia illa il-
luditis.
+ noluis-
set

E riscon-

DE LEGIBVS

risconsultus hic quidem ipse Mutius pontifex idem,
 ut minus capiat, quam omnibus hæredibus relinqua-
 tur. Super dicebant quidquid cepisset, adstringi.
 Rursus sacris liberantur. Hoc uerò nihil ad Ponti-
 ficium ius, & è medio est iure ciuili: ut per æs, &
 libram hæredem testamenti soluam: eodem loco res
 sit, quasi ea pecunia legata non esset. si is cui lega-
 tum est, stipulatus est id ipsum, quod legatum est: ut ea
 pecunia ex stipulatione debeat: sitq; ea

Pleraq; defunt.

non doctum hominem sanè, cuius fuit Actius perfa-
 miliaris: sed menssem credo extremum anni, ut ue-
 teres Februarium, sic hic Decembrem sequebatur.
 Hostia autem maxima parentare, pietati esse adiun-
 ctum putabat. Iam tanta religio est sepulchrorum,
 ut extra sacra, & gentem, inferri fas negent esse:
 id' que apud maiores nostros Torquatus in gente Po-
 pilia iudicauit. Nec uerò tam Denicales quæ à nece
 appellatæ sunt, & qua residunt mortui, quam cete-
 rorum cœlestium quieti dies, ferie nominarentur:
 nisi maiores, eos qui ex hac uita migrassent, in deo-
 rum numero esse uoluissent. eas in eos dies conferre
 ius, ut nec ipsius, neque publicæ ferie sint: tota' que
 huius iuris compositio pontificalis magnam religio-
 nem ceremoniamq; declarat. neque necesse est edisse
 ri à nobis, quæ finis funestæ familiæ: quod genus
 sacri

† quia re-
 sidentur.

LIBER SECVNDVS.

sacrificij lare ueruecibus fiat: quemadmodum os re-
iectum terræ obtegatur: quæ que in porca confra-
cta iura sint: quo tempore incipiat sepulchrum esse:
& religione teneatur. At mihi quidem antiquissi-
mum sepulturæ genus id fuisse uidetur, quo apud
Xenophontem Cyrus utitur. redditur enim terræ
corpus: & ita locatum, ac situm, quasi operimento
matris obducitur. eodem que ritu in eo sepulchro,
quod procul ad fontis aras, regem nostrum Numam
conditum accepimus, gentemq; Corneliam usque ad
memoriam nostram, hac sepultura scimus esse + hu- + usana
matam. C. Marij sitas reliquias apud Anienem dissi-
pari iussit Sylla uictor, acerbiore odio incitatus,
quàm si tam sapiens fuisset, quàm fuit uehemens.
quod haud scio an timens suo corpore posset ac-
cidere, primus è patricijs Cornelijs igni uoluit cre-
mari. declarat enim Ennius de Africano.

Hic est ille situs

uerè: nam siti dicuntur ij qui conditi sunt: nec tamen
eorum ante sepulchrum est quàm iusta facta, & cor-
pus incensum est: & quod nunc communiter in omni-
bus sepultis penitus humati dicantur: id erat pro-
prium tum in ijs, quos humus iniecta contegeret:
eum que morem ius Pontificale confirmat, nam pri-
usquam in + eos iniecta gleba est: locus ille ubi cre- + os
matum est corpus, nihil habet religionis iniecta gleba

E 2 tumulis

DE LEGIBVS

† tū & il † tumulis, & humatus est, & sepulchrum uocatur: ac
 lis huma- tum denique multa religiosa iura complectitur. Itaq;
 tus est, in eo qui in nauis necatum, deinde in mare proiectus
 esset, decreuit P. Mutius familiam puram, quod os
 supra terram non exstaret porcam hæredi esset. con-
 trā censet habendas triduum ferias, & porco foemina
 piaculum dare. si in mari mortuus esset: eadem præter
 piaculum & ferias. Atti. Video quæ sint in pon-
 tificio iure. Sed quæro quid nam sit in legibus. M.
 Pauca sanè Tite, &, uti arbitror, non ignota uo-
 bis. sed ea non tam ad religionem spectant, quàm ad
 ius sepulchrorum. hominem mortuum inquit lex
 in duodecim tabulis, in urbe ne sepelito, ne ue urito.
 credo uel propter ignis periculum. quod autem
 † Quid, addit ne ue urito: indicat non qui uratur sepeliri, sed
 qui in ur- qui humetur. At. † Quid? qui post duodecim in urbe
 be sepulti sepulti sunt? M. Claros uiros credo Tite fuisse: aut
 sunt clari eos, quibus hoc ante hanc legē uirtutis causa tributū
 uiri? M. est: ut Publicolæ, ut Tuberto: quod eorū posteri iure
 Credo, Ti tenuerunt: aut eos, si qui hoc, ut C. Fabricius uirtu-
 te, fuisse, tis causa † consecuti sunt. Sed in urbe sepeliri lex ue-
 aut eos, tat. sic decretum à pontificum collegio, non esse ius in
 † soluti loco publico fieri sepulchrum. nostis extra portam
 legib. cōse Collinam ædem honoris: & aram in eo loco fuisse me-
 cuti sunt, moriæ proditum est: ad eam cum lamina esset inuen-
 † MINA ta, & in ea scriptum: † DOMINA HONO-
 RIS:

LIBER SECVNDVS.

RIS: ea causa fuit ædis huius dedicandæ. sed cùm
 multa in eo loco sepulchra fuissent, exarata sunt. sta-
 tuit enim collegium locum publicum non potuisse pri-
 uata religione obligari. Iam cætera in duodecim, mi-
 nuendi sunt sumptus, lamentationes que funeris,
 translata de Solonis ferè legibus: HOC PLVS,
 inquit, NE FACITO ROGVM, A S-
 CIA NE POLITO. nostis quæ sequun-
 tur. Discebamus enim pueri duodecim, ut carmen
 necessarium: quas iam nemo discit. Extenuato igi-
 tur sumptu tribus ricinijs, & uinculis purpuræ, &
 decem tibicinibus, tollit etiam lamentationem + M V
 LIERES GENAS NE + RADVNTO:
 NE VE LESSVM FVNERIS ERGO
 + HABENTO. Hoc ueteres interpretes, Sextus
 Elius, L. Acilius non satis se intelligere dixerunt: sed
 suspicari uestimenti aliquod genus funebris. Lælius
 lessum quasi lugubrem eiulationem, ut uox ipsa si-
 gnificat. quod eò magis iudico uerum esse, quia lex
 Solonis id ipsum uetat. Hæc laudabilia & locuple-
 tibus ferè cum plebe communia, quod quidem ma-
 xime è natura est: tolli fortunæ discrimen in morte.
 Cætera item funebria, quibus luctus augetur, duode-
 cim sustulerunt, HOMINI, inquit, MOR-
 TVO NE OSSA LEGITO, QVO
 POST FVNVS FACIAT. excepit bellicam

+ mulier
 + carpito
 + habeto

E 5 pere

DE LEGIBVS

† respon-
sio longæ
coronæ.

† sanctū

Vide hoc
loco ex-
emplar
Parisiānū

† indica-
tur

peregrinamq; mortem. Hæc præterea sunt in legi-
bus de unctura: quæ seruilis unctura tollitur: omnisq;
circumpotatio quæ & rectè tolluntur: neque toleren-
tur, nisi fuissent. ne sumptuosa & respersione longæ co-
ronæ, nec acerræ prætereantur. Illa iam significatio
est, laudis ornamenta ad mortuos pertinere: quòd co-
ronam uirtute partam, & ei qui peperisset, & eius
parenti sine fraude esse lex impositam iubet. Credo
quod erat factitatum, ut uni plura fierent, lectiq; plu-
res sternerentur. id quoque ne fieret lège & sanc-
tum est. qua in lège cum esset, NE VE AVRVM
ADDITO, quàm humanè excipiat. Altera lex
præcipit, altera lex uetat, ut cui auro dentes uncti
essent, astim cum illo sepeliretur: & se fraudi esto:
& simul illud uidetote aliud habitum esse sepeliretur
ære. Duæ sunt præterea lèges de sepulchris: quarum
altera priuatorum ædificijs, altera ipsi sepulchris
cauet. nam quòd rogum bustum'ue nouum uetat pro-
pius sexaginta pedes adijci ædes alienas inuito do-
mino, incendium ueretur acerbum. Quod autem He-
roum, id est, uestibulum sepulchri, bustum'ue usuca-
pi uetat: tuetur ius sepulchrorum. Hæc habemus in
duodecim sanè secundum naturam: quæ norma lè-
gis est. reliqua sunt in more: funus ut & inducatur: si
quid ludorum domusq; funeris utatur accenso, at-
que licitoribus; honoratorum uirorum laudes in con-
cione

LIBER SECVNDVS.

cione memorantur : easq; etiam ad cantus ad tibicinem prosequantur . cui nomen Neniæ . quo uocabulo etiam Græci cantus lugubres nominant. Qu . Gaudio nostra iura ad naturam adcommodari : maiorumq; sapientia admodum delector . M . Sed credo Quinte ut cæteros sumptus , sic etiam sepulchrorum modum rectè requiri . quos enim adsumptus progressa iam ista res sit , in C . Figuli sepulchro uides. Qu . Credo minimam olim istius rei fuisse cupiditatem : alioquin multa extarent + exempla maiorum. Nostræ quidem lēgis interpretes , quo capite iubentur + ampla sumptus , & luctum remouere à deorum manium iure hoc intelligunt : in primis sepulchrorum magnificentiam esse minuendam . nec hæc à sapientissimis legum scriptoribus neglecta sunt . nam & Athenis iam ille mos à Cecrope (ut aiunt) permansit , corpus terra humandi : quam cum proximi fecerant , obductaq; terra erat , frugibus obserebatur : ut sinus & gremium quasi matris mortuo tribueretur : solum autem frugibus expiatum ut uiuis redderetur . sequebantur epulæ : quas + inibant propinqui coronati , apud quas de mortui laude , cum (ni quid ueri erat prædicatum , nam mentiri nephas habebatur) ad iusta cōiecta erant. Postquam , ut scribit Phalereus , sumptuosa fieri funera , & lamētabilia cœpissēt : Solonis lēge sublata sunt . quam legem eisdem propè uer-

DE LEGIBVS

Bis nostri decemviri indecimam tabulam coniecerunt. nam de tribus ricinijs, & pleraque illa Solonis sunt. de lamentis uerò expressa uerbis sunt. MULIERES GENAS NE RADVNT O: NE VE LESSVM FVNERIS ERGO HABENTO. De sepulchris autem nihil est apud Solonem amplius, quàm ne quis ea deleat, ne ue alienum inferat: pœnaq; est, SI QVIS BVSTVM (NAM ID PVTO APPELLARI TYM BON) AVT MONVMENTVM, inquit, AVT COLVMNAM VIOLARIT, DEIECERIT, FREGERIT. Sed post aliquanto propter has amplitudines sepulchrorum, quas in Ceramico uidemus, lège sanctum est, ne quis sepulchrum faceret operiosius, quàm quod decem homines effecerint triduo. Neque id opere tetorio exornari: nec hermas hos quos uocant, licebat imponi: nec de mortui laude nisi in publicis sepulturis, nec ab alio nisi qui publicè ad eam rem constitutus esset, dici licebat. Sublata etiam erat celebritas uirorum & mulierum: quò lamentatio minueretur. Habet enim luctum cõ cursus hominum. quo circa Pittacus omnino accedere quenquam uetat in funus aliorum. Sed ait rursus idem Demetrius increbuisse eam funerum, sepulchrorumq; magnificentiam; quæ nunc ferè Romæ est. quam consuetudinem

nem

LIBER SECVNDVS.

nem lēge minuit ipse : fuit enim hic uir, ut scitis, non solum eruditissimus, sed & ciuis e' Republica maxime, tuendæ que ciuitatis peritissimus. Iste igitur sumptus minuit non solum pœna, sed etiam tempore: ante lucem enim iussit efferrî. Sepulchris autem nouis finiuît modum. nam super terræ tumulum noluit quid statui, nisi columellam tribus cubitis ne altiozem: aut mensam, aut labellum. & huic procurationi certum magistratum præfecerat. Hæc igitur Athenienses tui. sed uideamus Platonem, qui iusta funerum reijcit ad interpretes religionum: quem nos morem tenemus. de sepulchris autem dicit hæc, Vetat ex agro culto, eo'ue, qui coli possit, ullam partem sumi sepulchro: sed quæ natura agri tantummodo efficere possit, ut mortuorum corpora sine detrimento uiuorum recipiat, ea potissimum ut compleatur. quæ autem terra fruges ferre, & ut mater cibos suppeditare possit, eam nequis nobis minuât, ne'ue uiuus, ne'ue mortuus. Extrui autem uetat sepulchrum altius, quàm quod quinque diebus absoluerit: nec e' lapide excitari plus, nec imponi, quàm quod capiat laudem mortui incisam, ne plus quatuor heroicis uersibus: quos longos appellat Ennius. Habemus igitur huius quoque authoritatem summi uiri de sepulchris: à quo iterum funerum sumptus præfinitur ex sensibus à minis quinque, usque ad minimam.

E S illa

DE LEGIBVS

illa de immortalitate animorum, & reliqua post mortem tranquillitate bonorum, pœnis impiorum. Habetis igitur explicatum omnem (ut arbitror) religionis locum. Qu. Nos uerò frater, & copiosè quidem: sed perge ad cætera, M. Pergam equidem: & quoniam libitum est uobis, me ad hæc impellere: hodierno sermone conficiam spero: hoc præsertim die. uideo enim Platonem idem fecisse, omnemq; orationem eius de legibus peroratam esse uno æstiuo die. sic igitur faciam, & dicam de magistratibus. id est enim profectò, quod constituta religione, rempublicam contineat maximè. Atti. Tu uerò dic, & istam rationem quam cepisti, tene.

M. T. C I C E R O N I S

de legibus liber tertius.

M A R C V S.

EQV AR igitur, ut institui, diuinum illum uirum: quem quadam admiratione commotus, sæpiùs fortasse laudo quàm necesse est. Atti. Platonem uide licet dicis? M. Islum ipsum Attice. Atti. Tu uerò eum nec nimis ualde unquam, nec

LIBER TERTIVS.

nec nimis sæpè laudaueris : nam hoc mihi etiam nostri illi, qui neminem nisi suum laudari uolunt, concedunt : ut cum arbitrato meo diligam. M. Bene hercle faciunt : quid enim est elegantia tua dignius, cuius & uita & oratio consecuta mihi uidetur difficillimam illam societatem grauitatis cum humanitate ? Atti. Sanè gaudeo quòd te interpellauit : quandoquidem tam præclarum mihi dedisti iudicij tui testimonium : sed perge ut cœperas. M. Laudemus igitur prius legem ipsam ueris & proprijs generis sui laudibus. Atti. Sane quidem : sicut de religionum lēge fecisti. M. Videtis igitur, magistratus hanc esse uim, ut præsit : præscribatq; recta, & utilia, & coniuñcta cum legibus, ut enim magistratibus lēges, ita populo præsumt magistratus : uereq; dici potest magistratum legem esse loquentem : legem autem mutum magistratum. Nihil porrò tam aptum est ad ius, conditionemq; nature (quòd cum dico legem, à me dici nihil aliud intelligi uolo) quàm imperium : sine quo nec domus ulla, nec ciuitas, nec gens, nec hominum uniuersum genus stare, nec rerum natura omnis, nec ipse mundus potest. nam & hic Deo paret : & huic obediunt maria terræq; : & hominum uita iussis supremæ legis obtemperat. Atque ut ad ceteriorum ueniam, & notiora nobis : omnes antiquæ gentes regibus quondam paruerrunt. Quod genus imperij primùm ad homines

iusti-

DE LEGIBVS

*iustissimos, & sapientissimos deferebatur: idq; in re-
 publica nostra maximè ualuit: quoad ei regalis pote-
 stas præfuit. Deinde etiam deinceps posteris prode-
 batur: quod & in his etiam qui nunc regnant manet.
 Quibus autem regia potestas non placuit: non ij ne-
 mini, sed non semper uni parere uoluerunt. Nos au-
 tem quoniam læges damus liberis populis, quæ que
 de optima republica sentiremus, in sex libris antè di-
 ximus: ad commodabimus hoc tempore læges ad illum,
 quem probamus, ciuitatis statum. Magistratibus igi-
 tur opus est: sine quorum prudentia ac diligentia esse
 ciuitas non potest: quorumq; descriptione omnis rei-
 publicæ moderatio continetur. Neque solùm ijs præ-
 scribendus est imperandi, sed etiam ciuibus obtem-
 perandi modus. Nam & qui bene imperat, paru-
 erit aliquando necesse est: & qui modestè paret, uidetur
 qui aliquando imperet dignus esse. Itaque oportet &
 eum qui paret, sperare se aliquo tempore imperatu-
 rum: & illum qui imperat, cogitare breui tempore
 sibi esse parendum. Nec uerò solùm ut obtemperent,
 obediantq; magistratibus, sed etiam ut eos colant,
 diligant que, præscribimus: ut Charondas in suis
 facit legibus. Noster uerò Plato Titanum è ge-
 nere statuit eos, qui ut illi cœlestibus, sic hi aduer-
 sentur magistratibus. Quæ cum ita sint, ad ipsas
 iam læges ueniamus si placet. Atti. Mihi uerò &
 istud*

LIBER TERTIVS.

istud, & ordo iste rerum placet.

M. Iusta imperia sunt: ijsq; ciues
modeste, ac sine recusatione parento.

Magistratus nec obedientem, &
noxium ciuem multa, uinculis, uerbe
ribusue coercento: ni par, maiorue po
testas, populiusue prohibescit: ad quos
prouocatio esto.

Cum magistratus iudicasset, inter
rogassetue, per populū multa poenae
certatio esto.

Militia ab eo, qui imperabit, pro
uocatio ne esto: quodq; is qui bellum
geret imperascit, ius ratumq; esto.

+ Minores magistratus periti iu
ris plures in praelia sunt.

Militia quibus iussi erunt impe
ranto: + eorumq; tribuni sunt.

Domi pecuniam publicam custo
diun

Corrupte
alias le
gitur: Mi
nores ma
gistratus
partiti iu
ris plures
in plera
sunt.

+ Eorū q
Tribuni
sunt, do
mi publi
cā pecuni
am custo
diunt.

DE LEGIBVS

diunto.

Vincula fontium seruantō: capita
lia uindicantō: æs, argentum, aurūm ue
publicē signantō.

Lites contractas iudicantō.

Quodcunque senatus creuerit, a
guntō.

Suntōq; ædiles curatores urbis,
annonæ, ludorumq; solennium: ollisq;
ad honoris amplioris gradum, is pri
mus ad sensus esto.

* Censores populi, æuitatis, suboles,
familias, pecuniasq; censentō.

Urbis templa, uias, aquas, æra
rium, uectigalia tuentō.

Populiq; partes in tribus discri
buntō.

Exin pecunias æuitatis ordines
partiuntō.

Equi

LIBER TERTIVS.

Equitum, peditumq; prole descri-
bunto.

Coelibes esse prohibento.

Mores populi regunto.

Probrum in senatu ne relinquūto.

Bini sunt: magistratum quinquen-
nium habento.

Reliqui magistratus annui sunt:
eaq; potestas semper esto.

Iuris disceptator, qui priuata iudi-
cet, iudicariue iubeat, praetor esto: is
iuris civilis custos esto.

+ Huic potestati parento: quotcun-
que senatus creuerit, populusue iusse
rit, tot sunt.

Regio imperio duo sunt: i q; pra-
eundo, iudicando, consulendo, praeto-
res, iudices, consules appellanto.

Militiae summum ius habento.

Nemi

+ Huic po-
testate pa-
ri quotcu-
que sena-
tus creue-
rit, popu-
lusue ius-
serit, tot
sunt.

DE LEGIBVS

Nemini parento : ollis salus popu-
li suprema lex esto.

Eundem magistratum ni interfue-
rint decem anni, ne quis capito.

Aequitatem annali lēge seruantō.

Ast si quando duellum grauius,
discordiæ ciuium, estunto, ne amplius
sex menses si senatus creuerit, idem
iuris quod duo consules tenento : isq̄
aue sinistra dictus, populi magister
esto.

+ equitē

+ Aequitatem quicumque regat ha-
beto, pari iure cum eo quicumque erit
iuris disceptator.

Ast quando consulis est, magistra-
tū sue populi, reliqui magistratus ne
sunto.

+ comita-
tus

Auspicia patrum suntō : olliq̄ ex
se produnto, qui + comitijs creare cons-
sules

LIBER TERTIVS.

sules ritè possint.

Imperia, potestates, legationes
cum senatus creuerit, populùsue iusse
rit, ex urbe exeunto.

Duella iusta iustè gerunto: socijs
parcunto.

Se, & seruos continente: populi
sui gloriam augento: domum cum lau
de redeunto: rei suæ ergo ne quis le
gatus esto.

Plebes, quos pro se contra uim
auxilij ergo decem creassit, tribuni
sunto.

Quodq; ij prohibescint, quodq; ple
bem rogassint, ratum esto: sanctiq; sun
to: néue plebem orbam tribunis relin
quunto.

Omnes magistratus auspicium, iu
diciumq; habento: exq; ijs senatus esto:

F eius

DE LEGIBVS

eius decreta rata sunt.

At si potestas par maiorie prohibesset S. C. praescripta seruantur.

Is ordo uicio uacato: caeteris specimen esto

Creatio magistratum, iudicia, populi iussa, uetita, cum sciscitentur suffragia optimatibus nota, plebi libera sunt.

At si quid erit, quod extra magistratus quo aerario ex usu sit qui coercet, populus creato, eiusque ius coercendi dato.

Cum populo patribusque agendi ius esto consuli, praetori, magistro populi, equitumque, eiusque quem produnt patres consulum rogatorum ergo: tribunisque, quos sibi plebs rogassit ius esto cum patribus

tribus

LIBER TERTIVS.

tribus agendi idem ad plebem, quod
sensus erit, ferunto.

Quæ cum populo, quæ cum patri-
bus agentur, modica sunt.

Senatori qui nec aderit, aut cau-
sa, aut culpa esto.

Causas populi teneto.

Vis in populo abesto: par maióru
potestas plus ualeto. Ast qui turba si-
tur in agendo, fraus + authoris esto: in + actoris
ter cessor rei malæ salutaris ciuis esto.

Qui agent auspicia seruant.

Auguri publico parento.

Promulgata, proposita, in ærario
cognita, agunto.

Nec plus quàm de singulis rebus se-
mel consulunto.

Rem populum docento.

Doceri à magistratibus priuatisq;

F 2 pati

DE LEGIBVS

patiuntō.

Priuilegia ne inroganto de capite
ciuis, nisi per maximum comitatum: ol
losq; quos censores in partibus populi
locassint, ne feruntō.

Vim ne faciuntō, donum ne capiunt
to: neue danto, neue petenda, neue ge
renda, neue gesta potestate.

Quod quis earum rerum migras
sit, noxia poena par esto.

Censoris fide legem custodiuntō.

Priuata ad eos acta referuntō,
nec eo magis lege liberi suntō.

Lex recitata est. discerem, & tabellam iubebo da
ri. Qu. Quam breui frater in conspectu posita
est à te omnium magistratum descriptio: sed ea pe
nè nostræ ciuitatis. & si à te paululum adlatum est
noui. M. Rectissime Quinte animaduertis: hæc
est enim, quam Scipio laudat in libris: & quam
maximè probat temperationes reipublicæ. quæ effi-
ci non

LIBER TERTIVS.

ci non potuisset: nisi tali descriptione magistratuum.
 Nam sic habetote, magistratibus, iisque qui praesunt,
 contineri rempublicam: & ex eorum compositione,
 quod cuiusque reipublicae genus sit, intelligi. Quae
 res cum sapientissime, moderatissimeque constituta
 esset à maioribus nostris: nihil habui sanè, non modò
 multum quod putarem novandum in legibus. Atti.
 Reddes igitur nobis, ut in religionis lège fecisti ad-
 monitu, & rogatu meo: sic de magistratibus, ut di-
 sputes, quibus de causis maximè placeat ista descri-
 ptio. M. Faciam Attice ut vis: & locum istum to-
 tum, ut à doctissimis Graeciae quaesitum, & disputa-
 tum est, explicabo: & ut institui nostra iura attin-
 gam. Atti. Istud maximè expecto disserendi ge-
 nus. M. Atqui pleraque sunt dicta in illis libris,
 quod faciendum fuit, cum de optima republica quaer-
 eretur. sed huius loci de magistratibus sunt propria
 quaedam, à Theophrasto primùm, deinde à Dione
 Stoico quaesita subtilius. Atti. An tandem? etiam à
 Stoicis ista tractata sunt? M. Non sanè, nisi ab eo,
 quem modò nominavi: & postea à magno homine,
 & in primis erudito, Panetio. nam ueteres uerbote-
 nus, acutè illi quidem, sed non ad hunc usum popula-
 rem, atque civilem, de republica differebant. Ab
 hac familia magis ista manarunt Platone principe:
 post Aristoteles illustravit omnem hunc civilem in di-

DE LEGIBVS

+ produ-
xit

Putando locum: Heraclitesq; Ponticus profectus ab eodem Platone. Theophrastus uerò institutus ab Aristotele abundauit, ut scitis, in eo genere rerum: ab eodemq; Aristotele doctus Dicæarchus, huic rationi studioq; non defuit. post à Theophrasto Phalereus ille Demetrius, de quo feci supra mentionem, mirabiliter doctrinam ex umbraculis eruditorum, ocioq; non modò in solem, atque puluerem, sed in ipsum discrimem, aciemq; + perduxit. nam & mediocriter doctos, magnos in republica uiros, & doctos homines non nimis in republica uersatos, multos commemorare possumus. qui uerò utraque re excelleret, ut & doctrinae studijs, & regenda ciuitate princeps esset, quis facile præter hunc inueniri potest? Atti. Puto posse: & quidem aliquem de tribus nobis. sed perge ut cæperas. M. Quæsitum igitur ab illis est, placeret ne unum in ciuitate esse magistratum, cui reliqui parerent: quod exactis regibus intelligo placuisse nostris maioribus. Sed quoniam regale ciuitatis genus probatum quondam, postea non tam regni, quàm régis uicijs repudiatum est: nomen tantum uidebitur régis repudiatum, res manebit: si unus omnibus reliquis magistratibus imperabit. Quare nec Ephori Lacedæmone sine causa à Theopompo oppositi regibus, nec apud nos consulibus tribuni. Nam illud quidem ipsum quod in iure positum est, habet con-

LIBER TERTIVS.

consul: ut ei reliqui magistratus omnes pareant, excepto tribuno, qui post exstitit: ne id quod fuerat, esset. hoc enim primum minuit consulare ius: quod exstitit ipse, qui in eo non teneretur: deinde, quod attulit auxilium reliquis non modo magistratibus, sed etiam priuatis, consuli non parentibus. Qu. Magnum dicitur malum: nam ista potestate nata, grauitas optima tum cecidit: conualuitque ius multitudinis. M. Non est ita Quinte. Non enim ius illud solum superbius populo sed uiolentius uideri necesse erat: quo posteaque modica et sapiens temperatio accessit, conuersa lex in omnes est.

Multa desunt.

DOMVM CVM LAVDE REDEVNTO. Nihil enim praeter laudem bonis, atque innocentibus, neque ex hostibus, neque a socijs reportandum. Iam illud apertum profecto est, nihil esse turpius, quam quenquam legari nisi reipublicae causa. Omitto quemadmodum isti se gerant, atque gesserint, qui legatione hereditates, aut syngraphas suas persequuntur. in hominibus est hoc fortasse uicium. Sed quaero quid reipsa sit turpius, quam sine + pro + procuratione senator, legatus sine mandatis, sine ullo reipublicae munere? Quod quidem genus legationis ego consul, quanquam ad commodum senatus pertinere

F 4 uide-

DE LEGIBVS

uideatur, tamen approbante senatu frequentissimo, ni
 si mihi leuissimus trib. pleb. intercessisset, sustulisssem.
 tamen minui tempus: & quod erat infinitum, annuum
 feci. ita turpitude manet, diuturnitate sublata. Sed
 iam, si placet, de prouincijs discedatur: in urbemq; re
 deatur. Atti. Nobis uerò placet. sed ijs, qui in pro
 uincijs sunt, minimè placet. M. At uerò Tite si pa
 reant his legibus, nihil erit his urbe, nihil domo sua
 dulcius, nec laboriosius, molestiusq; prouincia. Sed se
 quitur lex, quæ sancit eam tribunorum plebis pote
 statem, quæ in republica nostra, de qua differi nihil
 necesse est. Qu. At me hercle ego frater quæro de
 ista potestate quid sentias. nam mihi quidem pestifera
 uidetur: quippe quæ in seditione, & ad seditionem na
 ta sit: cuius primum ortum si recordari uolumus: inter
 arma ciuium & occupatis, & obsessis urbis locis pro
 creatum uidemus. deinde cum esset citò legatus, tan
 quam ex XII tabulis, insignis ad deformitatem puer
 breui tempore nescio quo pacto creatus: multoq; te
 trior, & fædior natus est. Quem enim ille non edidit,
 qui primum ut impio dignum fuit, patribus omnem
 honorem eripuit? omnia infima summis paria fecit,
 turbauit, miscuit? cum adflixisset principum grauita
 tem (nunquam tamen conquieuit. Atque ut Cn. Fla
 minium, atque ea quæ prisca uidentur, propter uetu
 statem relinquam, quid iuris bonis uiris T. Gracchi
 tribus

LIBER TERTIVS.

tribunatus reliquit? & si quinquennio antè, Decium
 Brutum, & Publium Scipionem consules (quos, &
 quantos viros?) homo omnium infimus, & sordidissi-
 mus trib. pleb. P. Curiatius ad uincula coniecit: quod
 antè factum non erat. C. uerò Gracchus ruinis, &
 emissitijs, quas ipse se proiecisse in forum dixit: qui-
 bus digladiarentur inter se ciues, non ne omnem rei-
 publicæ statum permutauit? quid iam de Saturnini
 supplicio reliquisq; dicam? quos ne depellere quidem
 à se sine ferro potuit respublica? cur autem aut uete-
 ra, aut aliena proferamus potius, quàm & nostra, et
 recentia? Quis unquam tam audax, tam inimicus no-
 bis fuisset, ut cogitaret uni de statu nostro labefactan-
 do: ni mucronem aliquè tribunitiū exacuset in nos?
 Què cùm hoies scelerati, ac perdit non modò ulla in
 domo, sed ne ulla in gente reperirent gentes sibi in te-
 nebris reip. perturbādas putauerunt. quod nobis qui-
 dē egregiū, et ad immortalitatē memoriæ gloriosum,
 neminem in nos mercede ulla potuisse tribunū reperi-
 ri, nisi cui nec esse qudē licuisset tribuno. Sed ille quas
 strages edidit? eas uidelicet, quas sine ratione, ac sine
 ulla spe bonā, furor edere potuit impuræ beluæ multo-
 rum inflāmatas furoribus. Quamobrē in ista quidē re
 uehemēter Syllā probo qui tribunis plebis sua lēge in-
 iuriæ faciendæ potestatē ademerit: auxiliū ferendi re-
 liquerit: Pōpeiumq; nostrū cæteris rebus omnibus sem

F S per

DE LEGIBVS

per amplissimis, summisq; effero laudibus: de tribunia potestate taceo: nec enim reprehendere libet, nec laudare possum. M. Vicia quidem tribunatus præclare Quinte perspicis. sed est iniqua in omni re accusanda, prætermisissis bonis, malorum enumeratio, uiciorumq; selectio. nam isto quidem modo uel consultatus uituperabilis est: si consulum, quos enumerare nolo, peccata collegeris. Ego enim fateor in ipsa ista potestate inesse quiddam mali. sed bonum quod est quæsitum in ea sine isto malo non haberemus. Nimia potestas est tribunorum plebis, quis negat? sed uis populi multo seuior, multoq; uehementior, quæ ducem quòd habet, interdum lenior est: quàm si nullum haberet. dux enim suo periculo progredi cogitat. populi impetus periculi rationem sui non habet. at aliquando + incenditur: & quidem sæpè sedatur. quod enim est tam desperatum collegium, in quo nemo è decem sana mente sit? Quin per ipsum Tiberium Gracchum non solum uetitus, sed etiam sublatus intercessor fuerat. Quid enim illum aliud perculit, nisi quòd potestatem intercedendi collegæ abrogauit? sed tu sapientia maiore nihilo uide concessa plebi à patribus ista potestate arma ceciderunt: restincta seditio est: inuentum est temperamentum: quo tenuiores cum principibus æquari se putarint. in quo uno fuit ciuitatis salus. At duo Gracchi fuerunt, & præter

intenditur

ter

LIBER TERTIVS.

ter eos, quamuis enumeres multos licet: cum denique crearentur, nullos in omni memoria reperies perniciosos tribunos + leues & nō + bonos fortasse plures + leues
 Inuidia quidem summus ordo caret: plebs de suo etiam nūc
 iure periculosas contentiones nullas facit. quamobrem + boues
 aut exigendi rēges non fuerunt: aut plebi re, non fortasse
 uerbo danda libertas. quæ tamen sic data est, ut multis plures
 præclarissimis addiceretur, ut authoritati principum cederet. Nostra autem causa quæ optime & dulcissime frater incidit in tribunitiam potestatem: nihil habuit contentionis cum tribunatu. non enim plebs incitata nostris rebus inuidit: sed uincula soluta sunt: & seruitia incitata, adiuncto terrore etiam militari. neque nobis cum illa tum peste certamen fuit: sed cum grauissimo reipub. tempore: cui si non cessissem, non diuturnum beneficij mei patria fructum tulisset. Atque hoc rei exitus indicauit. quis enim non modò liber, sed etiam seruus, libertate dignus fuit, cui nostra salus chara non esset? Quòd si is casus fuisset rerum, quas pro salute reipublicæ gessimus, ut non omnibus gratus esset: & si in nos multitudinis uis furentis inflammata inuidia pepulisset tribunitia: quis in me populum sicut Gracchus in Lenatē, Saturninus in Metellum incitasset? ferremus o Quinte frater, consolarenturq; nos non tam philosophi, qui Athenis fuerunt, & qui hoc facere debent,
 quàm

DE LEGIBVS

quàm clarissimi uiri, qui illa urbe pulsi carere ingra-
ta ciuitate, quàm manere in improba maluerunt.
Pompeium uerò quòd una ista in re non ualde pro-
bas: uix satis mihi illud uideris attendere: non solum
ei quod esset optimum uidendum fuisse, sed etiam
quid necessarium. sensit enim deleri non posse huic
ciuitati illam potestatem. quippe quam tantopere po-
pulus noster ignotam expetisset: qui posset carere co-
gnita? Sapiens autem ciuis fuit, causam nec perni-
ciosam, & ita popularem, ut non posset obsisti perni-
ciosè, populari ciui non relinquere. Scis solere fra-
ter in huiusmodi sermone, ut transiri alio possit, ad-
modum dici. Qu. Prorsus ita est: haud equidem
adsentior: tu tamen ad reliqua pergas uelim. M.
Perseueras tu quidem, & in tua uetere sententia per-
manes. Qu. Nunc mehercle. Atti. Ego sanè à Quin-
to nostro dissentio. sed ea quæ restant audiamus. M.
Deinceps igitur omnibus magistratibus auspicia, &
iudicia dantur. iudicia, ut esset populi potestas, ad
quam prouocaretur, auspicia, ut multos inutiles co-
mitatus, probabiles impedirent moræ. sepè enim po-
puli impetum iniustum, auspicijs dij immortales re-
presserunt. Ex ijs autem, qui magistratum coeperunt,
quod senatus consulto efficitur, popularem sanè nemi-
nem in summum locum nisi per populum uenire sub-
lata cooptatione censoria. Sed præstò est huius ui-
cij tem

LIBER TERTIVS.

etj temperatio: quòd senatus lège nostra confirmatur
authoritas. sequitur enim, EIVS DECRETA
RATA SVNT O. Nam ita se res habet, ut si se-
natus dominus sit publici consilij, quod que is creue-
rit, defendant omnes: & si reliqui principes ordi-
nis consilio rempublicam gubernari uelint: possint
ex temperatione iuris, cum potestas in populo, au-
thoritas in senatu sit, teneri ille moderatus, & con-
cors ciuitatis status: præsertim si proximæ lègi pare-
bitur. nam proximum est, IS ORDO VICIO
CARETO: CAETERIS SPECIMEN
ESTO. Qu. Præclara uerò frater ista lex: sed
& altera, ut & uicio careat ordo: & ut censorem
quærat interpretem. Atti. Ille uerò & si tuus to-
tus est ordo: gratissimamq; memoriam retinet con-
sulatus tui, pace tua dixerim, non modò censores,
sed etiam iudices omnes potest defatigare. M. Omit-
te ista Attice: non enim de hoc senatu, nec his de ho-
minibus, qui nunc sunt, sed de futuris, si qui fortè
his legibus parere uoluerint, hæc habetur oratio.
Nam cum omni uicio carere lex iubeat. ne ueniet qui-
dem in eum ordinem + quisquam uicij particeps. id
autem difficile factu est, nisi educatione quadam & + unquã
disciplina, de qua dicemus aliquid fortasse, si quid fue-
rit loci, aut temporis. Atti. Locus certè non dee-
rit: quoniam tenes ordinem legum: tempus uerò lar-
gitur

DE LEGIBVS

gitur longitudo dici . ego autem etiamsi præterieris,
 repetam à te istum de educatione, & de disciplina lo-
 cum . M . Tu uerò & istum Attice , & si quem alium
 præterij cæteris specimen esto : quod si est , tenemus
 omnia : ut enim cupiditatibus principum , & uicijs in-
 fici solet tota ciuitas : sic emendari & corrigi conti-
 nentia . Vir magnus , & nobis omnibus amicus L . Lu-
 cullus + ferebatur quàm commodissimè respondisse,
 tur quasi cum esset obiecta magnificentia uillæ Tusculanæ
 commo- duos se habere uicinos : superiorem equitem Roma-
 disset num , inferiorem Libertinum : quorum cum essent
 magnificæ uillæ : concedi sibi oportere , quod his qui
 tenuioris ordinis essent , liceret . Non uides Luculle
 à te id ipsum natum , ut illi inciperent : quibus id , si tu
 non faceres , non liceret ? Quis enim ferret istos , cum
 uideret eorum uillas signis , & tabulis refertas par-
 tim publicis , partim etiam sacris , & religiosis ? quis
 non frangeret eorum libidines , nisi illi ipsi , qui eas
 frangere deberent , eisdem tenerentur ? Nec enim
 tantum mali est peccare principes (quanquam est hoc
 magnum per se ipsum malum) quantum illud , quòd
 permulti imitatores principum existunt . Nam li-
 cet uidere , si uelis replicare memoriam temporum ,
 qualescunque summi ciuitatis uiri fuerint , talem ci-
 uitatem fuisse : quæcunque mutatio morum in prin-
 + secutã , cipibus extiterit , eandem in populo + secuturam .
 idq;

LIBER TERTIVS.

idq; haud paulò est uerius, quàm quod Platoni nò-
 stro placet, qui musicorum cantibus ait mutatis, mu-
 tari ciuitatum status. Ego autem nobilium uita, ui-
 tu' que mutato, mores mutari ciuitatum puto. quò
 perniciosius de republica merentur uiciosi princi-
 pes, quòd non solum uicia concipiunt ipsi: sed ea in-
 fundunt in ciuitatem: neque solum obsunt, quòd ipsi
 corrumpuntur, sed etiam quòd corrumpunt: plusq;
 exemplo, quàm peccato nocent. Atque hæc lex dila-
 tata in ordinem cunctum coangustari etiam potest.
 Pauci enim, atque admodum pauci, honore & gloria
 amplificati, uel corrumpere mores ciuitatis, uel corri-
 gere possunt. Sed hæc & nunc satis, & in + alijs + illis
 libris tractata sunt diligentius. quare ad reliqua ue-
 niamus. Proximum autem est de suffragijs, quæ iu-
 beo nota esse optimatibus, populo libera. Atti. Ita
 mehercle attendi: nec satis intellexi, quid sibi lex,
 aut quid uerba ista uellent. M. Dicam Attice, &
 uersabor in re difficili, ac multum & sæpè quæsitæ:
 suffragia in magistratu mandando, aut de reo iudi-
 cando, aut lège, aut rogatione, sciscenda clàm an pa-
 tàm ferre melius esset. Qu. An etiam id dubium
 est? uereor ne à te rursus dissentiam. M. Non facies
 Quinte. nam ego in ista sum sententia, qua te fuisse
 semper scio: nihil ut fuerit in suffragijs uoce melius.
 sed obtineri an possit uidendum est. quare frater, bo-
 na tua

DE LEGIBVS

na tua uenia dixerim : ista sententia maximè, & fallit imperitos: & obest sæpissimè reipublicæ, cùm aliquid uerum, & rectum esse dicitur, sed obtineri, id est obsisti posse populo, negatur. Primùm enim obsistitur, cùm agitur seuerè: deinde ui opprimi in bona causa est melius: quàm malè cedere. Qui autem non sentit authoritatem omnem optimatum, tabulariam legem abtulisse? quam populus liber nunquam desiderauit: idem oppressus dominatu, ac potentia principum, flagitauit. Itaque grauiora iudicia de potentissimis hominibus extant uoces, quàm tabellæ. Quamobrem suffragandi nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus: non latebra danda populo, in qua bonis ignorantibus quid quisque sentiret, tabella uiciosum occultaret suffragium. Itaque isti rationi, neque lator quisquam est inuentus: neque author unquam bonus. Sunt enim quatuor lèges tabellarie: quarum prima de magistratibus mandandis: ea est Gabinia lata ab homine ignoto, & sordido. Secuta biennio post Cassio est de populi iudicio: ea à nobili homine lata est L. Cassia: sed (pace familiæ dixerim) dissidente à bonis, atque omnium rumusculos populares ratione aucupante. Carbonis est tertia de iubendis legibus, ac uetandis, seditiosi atque improbi ciuis, cui ne reditus quidem ad bonos, salutem à bonis potuit auferre. Vno in genere relinqui uidebatur uocis

LIBER TERTIVS.

nocis suffragium: quod ipse Cassius exceperat per-
 duellionis. dedit huic quoque iudicio Cælius tabel-
 lam: nocuitq; quoad uixit, sed ut opprimeret Cælius
 populum, nocuit & reipublicæ. Et auus quidem
 noster singulari uirtute in hoc municipio, quoad ui-
 xit, resistit M. Gratidio, cuius in matrimonio foro-
 rem auiam nostram habebat: ferenti legem tabella-
 riam. Excitabat enim fluctus in simpulo, ut dicitur,
 Gratidius: quos post filius eius Marius in Aegeo ex-
 citauit mari, ac nostro quidem. Quò cum res esset
 ad se delata, Scaurus consul, utinam, inquit, M.
 Cicero isto animo, atque uirtute in summa repub-
 lica nobiscum uersari, quàm in municipali maluis-
 ses. Qu. Quamobrem quoniam non recognosci-
 mus nunc lèges populi Romani: sed aut repetimus
 ereptas, aut nouas scribimus: non quid ab hoc po-
 pulo obtineri possit, sed quid optimum sit, tibi dicen-
 dum puto. nam Cassiæ lègis culpam Scipio tuus susti-
 net: quo authore lata esse dicitur. tu si tabellariam tu-
 leris, ipse prestabis. nec enim mihi placet, nec At-
 tico nostro, quantum è uultu eius intelligo. Atti. Mihi
 uerò nihil unquam popolare placuit: eam que opti-
 mam rempublicam esse duco, quam hic consul consti-
 tuerat: quæ sit in potestate optimorum. M. Vos
 demum, ut uideo, legem antiquastis, sine tabella. Sed
 ego, & si satis dixit pro se in illis libris Scipio, ta-

G men

DE LEGIBVS

men libertatem istam largiar populo, ut & authoritate ualeant, & utantur bonis. sic enim à me lex est recitata de suffragijs: OPTIMATIBVS NOTATA, PLEBI LIBERA SVNTO. Quæ
¶ *tolleret* lex hanc sententiam continet, ut omnes lēges + tollat, quæ postea latæ sunt: quæ tegunt omni ratione suffragium, NE QVIS INSPICIAT TABELLAM: NE ROGET: NE APPELLET. Pontes etiam lex Maria fecit angustos: quæ si opposita sunt ambitiosis, ut sunt ferè, non reprehendo: sin ualuerint tantum lēges, ut ne sint ambitus, habeat sanè populus tabellam, quasi uindicem libertatis: dummodo hæc optimo cuique, & grauissimo ciui ostendatur: ultroq; offeratur, uti in eo sit ipsa libertas: quod populo potestas honestè bonis gratificandi datur. Eoq; nunc fiet illud quod à te modò Quinte dictum est: ut minus multos tabella condemnet, quàm solebat uox: quia populo licere satis est. hoc retento, reliqua uoluntas authoritati aut gratiæ traditur. Itaque ut omittam largitione corrupta suffragia: non uides, si quando ambitus sileat, quæri in suffragijs, quid optimi uiri sentiant? Quamobrem lēge nostra libertatis species datur: bonorum auctoritas retinetur: contentionis causa tollitur. Deinde sequitur quibus ius sit cum populo agendi, aut cum senatu, grauis & ut arbitror, præclara lex.

QVE-

LIBER TERTIVS.

QVE'QVE IN PATRIBVS AGVN-
 TVR MODICA SVNTO: id est modesta,
 atque sedata. Actor enim moderatur & effingit
 non modò mentem, ac uoluntates, sed penè uultus eo-
 rum, apud quos agit. quod est in senatu non diffi-
 cile: est enim ipse senator is, cuius non ad auditorem
 referatur animus: sed qui perse ipse spectari uelit.
 Huic iussa tria sunt: ut adsit: nam grauitatem res ha-
 bet, cùm frequens ordo est: ut loco dicat: id est roga-
 tus: ut modo, ne sit infinitus. nam breuitas non modò
 senatoris, sed etiam oratoris magna laus est in senten-
 tia. Nec est unquam longa oratione utendum, nisi
 aut spectante senatu, quod fit ambitione sæpissimè,
 nullo magistratu adiuuante, tolli diem utile est: aut
 cùm tanta causa est, ut opus sit oratoris copia, uel
 ad hortandum, uel ad docendum. quorum generum
 in utroque magnus noster Cato est. Quod que addit,
 CAUSAS POPVLI TENETO, est sena-
 tori necessarium nosse rempublicam: id quod latè pa-
 tet: quid habeat militum: quid ualeat ærario: quos so-
 cios respublica habeat: quos amicos: quos stipendia-
 rios: qua quisque sit lêge, conditione, foedere: tenere
 consuetudinem decernendi: nosse exempla maiorum.
 Videtis iam genus hoc omne scientiæ, diligentie, me-
 moriæ esse: sine quo paratus esse senator nullo pacto
 potest. Deinceps sunt cum populo actiones, in qui-

DE LEGIBVS

bus primum & maximum, VIS ABESTO. nihil est
 enim exitiosius ciuitatibus, nihil tam contrarium iu-
 ri, & legibus, nihil minus ciuile est, & humanum,
 quàm composita, & constituta republica. quidquam
 agi per uim, parere iubet intercessori: quo nihil
 præstantius. Impediri enim bonam rem melius, quàm
 + actoris concedi malam. Quòd uerò + actores iubeo abesse
 esse iubeo fraude, id totum dixi ex Crassi sapientissimi homi-
 fraudem, nis sententia, quam senatus est secutus, cùm decre-
 uisset C. Claudio consule de Carbonis seditione re-
 ferente: eo inuito, qui cum populo ageret, seditio-
 nem non posse fieri: quippe cui liceat concilium, si-
 mul atque intercessum, turbari que cceptum sit, di-
 mittere. Quod qui permouet, cùm agi nihil po-
 test, uim querit. cuius impunitatem amittit hac lê-
 ge. Sequitur illud, INTERCESSOR REI
 MALAE SALVTARIS CIVIS ESTO.
 Quis non studiosè reipublicæ subuenerit, hac tam
 præclara lêgis uoce laudatus? Sunt deinde posita de-
 inceps, quæ habemus etiam in publicis institutis, ac
 legibus: AVSPICIA SERVANTO: AV-
 GVRI PARENTO. est autem boni auguris
 meminisse maximis reipublicæ commodis tempori-
 bus præsto esse debere: Ioui que optimo maximo se
 consiliarium, atque administrum datum, ut sibi eos
 quos in auspicio esse iusserit, cœli que partes sibi de-
 fini-

LIBER TERTIVS.

finitas esse traditas : è quibus sæpè opem referre possit, deinde de promulgatione, de singulis rebus agendis, de priuatis, magistratibus ue audiendis. Tū lēges præclarissimæ de XII tabulis translatae duæ, quarum altera priuilegia tollit: altera de capite ciuis rogari, nisi maximo comitatu uetat, nondum initis seditiosis tribunis plebis. Negocia is quidem, admirandum, tantum maiores in posterum prouidisse, in priuatos homines lēges ferri noluerunt. id est enim priuilegium. quo quid est iniustius? cū lēgis hæc uis sit. scitum est iussum in omnes, ferri de singulis, nisi centuriatis comitijs noluerūt. descriptus enim populus censu, ordinibus, ætatibus plus adhibet ad suffragiū auxiliij: quàm fusè in tribus conuocatus. Quo uerius in nostra causa uir magni ingenij, summaq; prudentia, L. Cotta dicebat, nihil omnino actū esse de nobis præter q̄ quòd comitia illa essent armis gesta seruilibus? propterea neque tributa capitis, neq; comitia rata esse possent: neque ulla priuilegia: quo circa nihil nobis opus esse lēge, de quibus nihil omnino actum esset legibus. Sed uisum est & nobis, & clarissimis uiris melius, de quo Seruij & patroni tui sciuisse se aliquid dicerent: de hoc eodem cunctam Italiam quid sentiret ostendere. Sequuntur de captis pecunijs, de ambitu lēges. quæ cū magis iudicijs quàm uerbis sancienda sint, adiungitur, NOXAE POENA PAR ESTO: ut

DE LEGIBVS

in suo uicio quisque plectatur: uis capite, auaritia
 multa, honoris cupiditas ignominia sanciat. Ex-
 tremæ lēges sunt nobis non usitatæ, reipub. necessa-
 riæ. legum custodiam nullam habemus. itaque hæ le-
 ges sunt, quas apparitores nostri uolūt, à librarijs pe-
 timus: publicis literis consignatam memoriam publi-
 cam nullam habemus. Græci hoc diligentius, apud
 quos νομοφύλακες creantur: nec hi solū literas (nā id
 quidem etiam apud maiores nostros erat) sed etiam fa-
 cta hominum obseruabant: ad lēgesq; reuocabant.
 Hæc detur cura censoribus: quandoquidem eos in re-
 publica semper uolumus esse: apud eosdem, qui magis-
 tratu abierint, edant, & exponant quid in magistra-
 tu gesserint: deq; ijs consores præiudicēt. hoc in Græ-
 cia fit, publicè constitutis accusatoribus, qui quidem
 graues esse non possunt, nisi sint uoluntarij. Quocir-
 ca melius est rationes referri, causamq; exponi cen-
 soribus: integram tamen legem accusatori, iudicioq;
 seruari. Sed satis iam disputatum est de magistratibus
 nisi fortè quid desideratis. Atti. Quid si nos tacemus,
 locus tamen ipse admonet, quid tibi sit deinde dicen-
 dum? M. Mihi ne? de iudicijs arbitror Pomponi. id
 est enim iunctum magistratibus. Atti. Quid de iure
 populi Ro. quemadmodum instituisti, dicendum nihil
 putas? M. Quid tandem hoc loco est quod requiras?
 Atti. Ego ne? quod ignorari ab ijs, qui in repub. uer-
san

LIBER TERTIVS.

sanctur, turpissimum puto. Nam ut modò à te dictum est, lèges à librarijs lego: sic animaduerto quosq; in magistratibus ignoratione iuris sui tantum sapere quantum apparitores uelint. Quamobrem, si de sacrorum alienatione dicendum putasti: cum de religione lèges proposueras: faciendum tibi est, ut magistratibus lège constitutis, de potestate, tum de iure disputes. M. Faciam breuiter: si consequi potero. nam pluribus uerbis scripsit ad patrem + suum M. Iunius sodalis: peri + tuum tème meo quidem iudicio, & diligenter. At de iure naturæ cogitari per nos, & quæ dicere debemus, de iure populi Romani quæ relicta sunt, & tradita. Atti. Sic profectò censeo: & id ipsum quod dicis, expecto.

PETRI VICTO-
rij quorundam locorum in libris hisce
de Legibus castigatio.

IN LIBRVM I.

LIBROS de legibus dici non
petest quàm laceros, & corru-
ptos habeamus: nec tamen desti-
ti, ueteribus quibusdam codici-
bus comparatis, uidere an pos-
sem aliquibus illorum uulneri-
bus meo labore, & diligentia mederi: quid præstite-
rim, eruditiores iudicabunt. non enim mihi uideo
penitus omnem operam perdidisse, neque etiam mul-
tum (ut uerum fatear) perfecisse. quædam eorum,
quæ mihi uisus sum correxisse, nunc recensebo, non-
nulla ut certa, & plana omittam.

Nec uerò ferent si audierint te primum capitu-
lum optimum prodidisse) Sunt sanè inquinatiores &
antiqui libri hac parte. ea tamen est in illis scriptura
ut tutò corrigi posse putem, CAPVT LIBRI
OPTIMI. Intelligit autem, nisi fallor, librum
Epi-

CASTIGATIO.

Epicuri, qui continebat appellatas ab ipso κυρί-
 ας δόξας, id est, sententias maximè ratas ut Cice-
 ro interpretatur: nam multis locis de illis men-
 tionem facit. Primum eius libri caput erat hoc, cui-
 us sententiam nunc Cicero breuiter exponit, τὸ
 μακρότερον καὶ ἀφθαρτοῦ οὔτε αὐτὸ πράγματα
 ἔχει οὔτε ἄλλω παρέχει ὥστε οὔτε δευγαίῃς οὔτε χά-
 ρισι συνέχεται ἐρᾶσθαι γὰρ πᾶν τὸ τοῖστον.
 Alibi autem diligentissimè his uerbis interpretatur:
 Quod æternum beatumque sit, id nec habere ipsum
 negocij quicquam, nec exhibere alteri. Itaque neque
 ira, neque gratia teneri: quòd quæ talia essent, imbe-
 cilla essent omnia. Colligitur hoc ex Laërtio, qui
 suum librum, uitamque Epicuri his maximè ratis sen-
 tentijs claudit. inquit enim, καὶ φερὲ οἱ μὲν δὴ νῦν τὸν
 κολοφῶνα, ὡς ἂν εἴποι τις, τὸ παντὸς συνησάμ-
 ματος καὶ τῶν βίῃς τῶν φιλοσόφῶν τὰς κυρίας αὐτῶν
 δόξας παραδέμενοι καὶ ταύταις τὸ πᾶρσύνημα
 κατακλείσαντες τέλει χρησάμενοι τῆς τῆς εὐ-
 δαιμονίας ἀρχῆς. Et primam hanc sententiam ponit.
 (Caput) hoc significatu alibi à Cicerone usurpatum
 est, ut in Lucullo. Ita nobis tacentibus ex uno Epicu-
 ri capite, altero uestro perceptio, et comprehensio
 tollitur. Prodere autem caput (ut opinor) dixit quem-
 admodum in eodem ipso libro, Prodere decretum,
 Sapientiæ uerò, quid futurum est? quæ neque de se

G S ipsa

PETRI VICTORII

ipsa dubitare debet, neque de suis decretis, quæ philosophi appellant δόγματα, quorum nullum sine scelere prodi potest: cum enim decretum proditur, lex ueri, rectiq; proditur.

Vndè etiã illa Pythagorea uox: τὰ τῶν φίλων κοινὰ) Græcas has uoces nulli manu scripti codices retinent: duo autem qui sunt in Diui Marci bibliotheca satis antiqui, unus Latinis, alter Longobardicis literis exaratus, illarum loco habēt hæc uerba, DE AMICITIA LOCVS, quam adnotatiūculam quandam fuisse in margine ab aliquo collocatam, credimus: postea autem ab imperitis librarijs in ordinem uerborum Ciceronis importunè translata. Græca tamen uerba ubi inuenimus, reliquimus: quamuis certi non simus an illa sint quæ Cicero intelligit. acutioribus igitur ingenijs hoc iudicandum relinquemus: utranq; tamen Pythagoræ fuisse sententiam, & ab illo primùm pronuntiatam, à Laërtio in eius uita didicimus, qui Timæum hoc tradere his uerbis adfirmat, εἶπε τε πρῶτος ὡς φησι τίμαιος κοινὰ τὰ φίλων εἶναι, καὶ φιλίαν ἰσότητα.

IN LIBRVM II.

Diuinissima autem dona habes, & formæ, &c.)
Sic

C A S T I G A T I O.

Sic non pauci impressorum codicum habent. in alijs autē (qui meliores putantur) adhuc deprauatius est, DONA HABENT ET FORMAE. Legendum est ex Platone, undē totus hic locus sumptus est: AVES ET FORMAE. Quare prior lectio ueræ propinqui or, abundante ferē tantū in ea aspiratione: nā B pro V frequenter capiebatur. Hæc sunt uerba Platonis in libro XII de legibus, quæ Cicero elegantissimè interpretatur: γῆ μὲν οὐκ ἐστὶν οἰκίσει· ἱερὰ πᾶσι πάντων θεῶν: μηδεὶς οὐκ δευτέρως ἱερὰ καθιερότω θεοῖς. χρυσὸς δὲ καὶ ἄργυρος ἐν ἄλλαις πόλεσιν ἰδίᾳ τε καὶ ἐν ἱεροῖς ἐστὶν ἐπιφθονοῦ κτήμα, ἐλέφαντες δὲ ἄπολοιπότες ψυχῶν σώματος οὐκ εὐχερῆς ἀνάθημα. σίδηρος δὲ καὶ χαλκὸς πολέμων ὄργανα ξύλα δὲ μονόξυλον ὅτι ἂν ἐδέλη τις ἀνατιδέτω καὶ λίθος ὡς αὐτῶς πρὸς τὰ κοινὰ ἱερὰ, ὑφὴν δὲ μὴ πλεον ἔργον γυναικὸς μίαν ἐμμίωσιν: γρώματα δὲ λυκά πρέπον ἂν θεοῖς εἴη καὶ ἄλλοι καὶ ἐμύφῃ βάμματα δὲ μὴ προσφέρων ἄλλ' ἢ πρὸς τὰ πολέμων κοσμήματα. Θεότατα δὲ δῶρα ὄρνιθες τε καὶ ἀγάλματα ὅσα περ ἂν ἐμ μίαν ζωγράφῃ ἡμέρα εἶς ἀποτελῆ καὶ τὰλλα ἔσωκατὰ τὰ τοιαῦτα ἀναθήματα μεμιγμένα.

I N L I B R U M I I I.

Censores populi, ciuitatis soboles, familias, pecunias-

PETRI VICTORII

niasq; censento) Veteres libri, POPULI AEVI-
TATES SOBOLES, &c. Sed neq; hic tantum,
sed alijs etiam locis in hac lēge hoc nomen restituimus,
cū semper in eundem errorem incidisset librarius:
ut paulò post, Exin pecunias æuitates, ordines partiū
to, cū antea ciuitatis esset. Aeuitas autem pro
æuo in usu fuit apud antiquos, authore Non. Marcel-
lo de proprietate uerborum, qui etiam adducit Var-
ronis Tithono uel πειρὶ γῆς, hūc locū: Qua uolun-
tatem æuitatis extrema attigit metam æuitas. Studio-
sè autem in hac lēge describenda Cicero prisca uerbæ
sectatur.

Mirabiliter doctrinam ex umbraculis erudito-
rum, ocioq; non modò in solem, atque puluerem, sed
in ipsum discrimen, aciemq; produxit) Antiqua exem-
plaria quadam parte horum uerborum ualde defor-
mata sunt & corrupta, ibi scilicet, ocioq;: sic enim hæ-
bent, EX VMBRACVLIS ERVDITO-
RVM QVAE HODIE'QVE NON MO-
DO, &c. quibus uerbis nihil inquinatius dici, aut co-
gitari potest: & tamen cum tantopererecepta lectio
à uetere dissentiat, dubitandum est an in noua insit ui-
ciū, & an supposita sit ab aliquo, ne locus hic tam tur-
piter foedatus appareret, cū antiquam se posse corri-
gere ille desperasset: quod mihi etiam accidit. nihil
enim

C A S T I G A T I O .

enim unquam sinceri elicere potui ex tã peruersa le-
ctione; nec tamẽ committendum fuit, ut hæc quamuis
perturbata uestigia delerentur: si fortè ab aliquo il-
lis ducibus posset quandoque genuina lectio indaga-
ri: & ob hanc causam ipsa testata hïc esse uolui. nam
receptam lectionem non uariaui, quamuis aliquantu-
lum ob hoc mihi suspecta esset. Locus est in Bruto,
ubi eadem ferè de Phalereo pronunciat, & parũ om-
nino mutatis uerbis; nec tamen hoc quoq; auxilio po-
tui uerã & legitimam lectionẽ excogitare, ita enim
de illo loquitur, Phalereus enim successit eis senibus a-
dolescens, eruditissimus quidẽ ille horum omnium, sed
non tam armis institutus, quàm palaestra. itaq; delecta-
bat magis Athenienses, quàm inflammabat. processer-
at enim in solem, & puluerem, non ut è militari ta-
bernaculo, sed ut è Theophrasti doctissimi hominis
umbraculis. Alter autem (non tamẽ huic tam similis)
locus est in epistola ad Brutum, quæ ante παρὰ δ' οὐρα
legitur, qui uidetur communem lectionem adiu-
uare. Ego uerò illa ipsa, quæ uix in gymnasijs
in ocio Stoici probant, ludens conieci in
communes locos: quare in ea for-
tasse acquiescendum.

F I N I S .

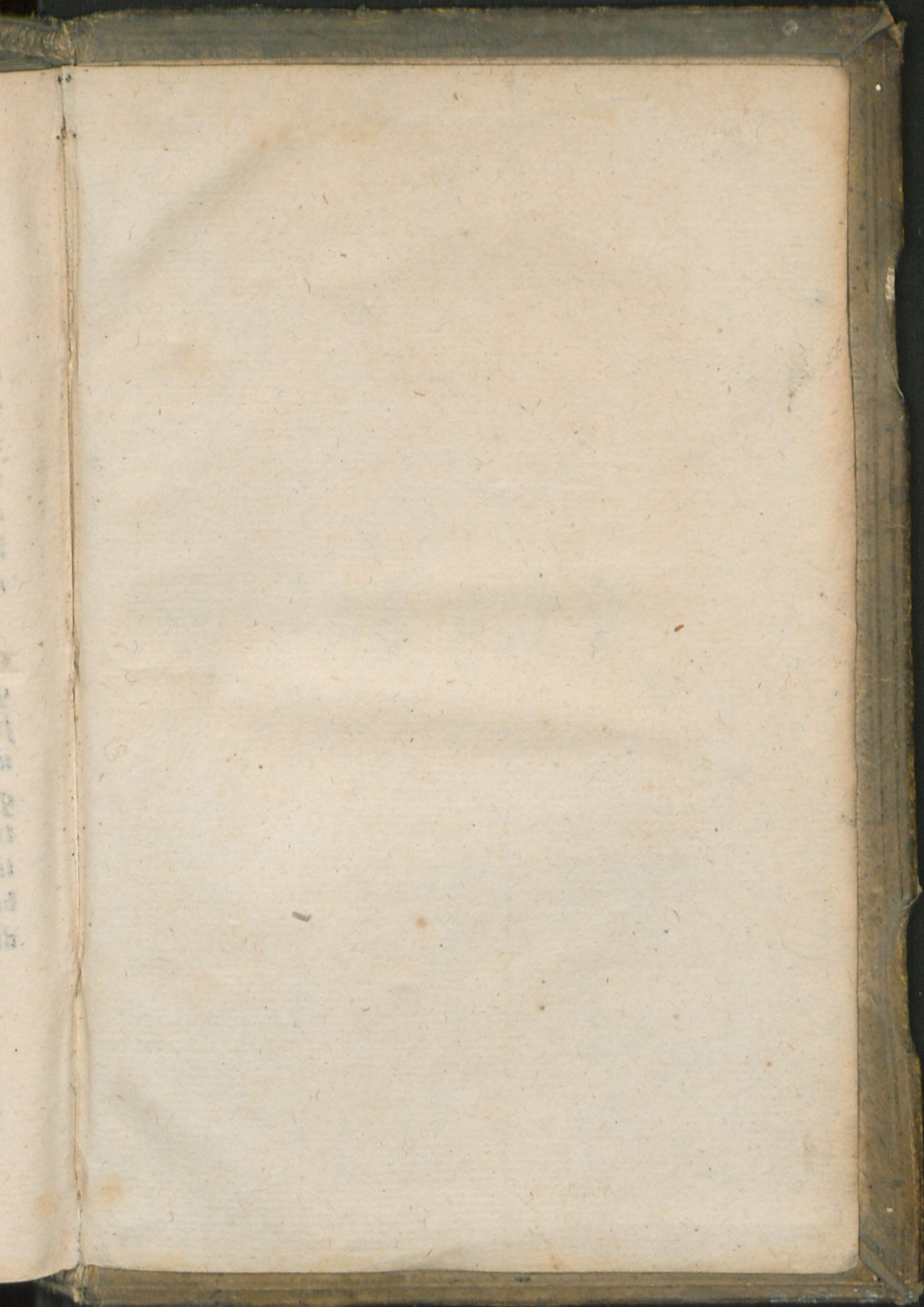
ARTICULI

Faint, illegible text in a medieval script, likely Latin, arranged in approximately 20 horizontal lines. The text is significantly faded and difficult to decipher.

ARTICULI

Faint, illegible text at the bottom of the page, continuing the list or content from the upper section.

AB 138 074

145

X 2203983

Sb.

ECCE AGNUS
DEI QVI TOLLIT

ECCE AGNUS
DEI QVI TOLLIT

DATA EST IN
HOMINIBUS

DATA EST IN
HOMINIBUS

IN
HOMINIBUS

M. T. C I C E R O N I S
de legibus liber primus.

T. Pom. Atticus. Q. Frater. M. T. Cicero.

Desit fortasse quidpiam.

V C V S quidem ille, & hæc Ar-
pinatium quercus agnoscitur, sæ-
pè à me lectus in Mario. si manet
illa quercus, hæc est profectò:
etenim est sanè uetus. Q V I N-
T V S. Manet uerò Attice no-
stis, & semper manebit: sata est enim ingenio. nullius
autem agricolæ cultu stirps, t̄ diuturna, quàm poë-
tæ uersu seminari potest. Atti. Quo tandem modo
Quinte? aut quale est istud, quod poëta serunt? mihi
enim uideris fratrem laudando suffragari tibi. Quin.
Sit ita sanè. ueruntamen dum Latine loquentur lite-
ræ: quercus huic loco non deerit, quæ Mariana dica-
tur: eaq; (ut ait Scaeuola) de fratris mei Mario cane-
scet seculis innumerabilibus. nisi fortè Athenæ tuæ
sempiternam in arce oleã tenere potuerunt: aut quòd
Homericus Vlysses, delise proceram & teneram pal-
mam uidisse dicit: hodiè monstrant eandem: multa q;
alia multis locis diutiùs commemoratione manent,
quàm natura stare potuerunt. Quarè glandifera illa

A 2 quercus

